

Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya
tíz levelének betűhű átirata, olvasata,
értelmezése és nyelvi elemzése
(1556–1557)

2023. január

1. Bevezetés

Kutatásomban Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya 1556-ban és 1557-ben keletkezett tíz levelének készítettem el betűhű átíratát, olvasatát, értelmezését, nyelvi elemzését. Az elemzés során hangsúlyt fektetek a helyesírási-hangjelölés kérdésre, illetve hangtani, dialektológiai, morfológiai, lexikai, pragmatikai megközelítésből vizsgálom a szövegeket. A nyelvi elemzés kérdéseit az értelmezés szempontjainak rendelem alá, nem törekszem komplex elemzésre: elsősorban az értelmezés gyakorlati megoldásának szempontjából vizsgálom ezeket a kérdéseket, mert érdeklődésem központjában az áll, hogy a régi formákat hogyan lehet átültetni a mai nyelvhasználatra.

Az átírat, olvasat, értelmezés fogalmait JUHÁSZ DEZSŐ (2016) *Interpretációs szintek a nyelvemlékek olvasásában és értelmezésében* című munkájában szereplő meghatározások szerint használom. Vagyis: az átírás „nyelvemlékben leírt betűk, szavak precíz felismerését és meghatározását jelenti, annak érdekében, hogy a felismert kéziratos betűket tipográfiaiailag definiálható jelekre, grafémákra lehessen átírni” (JUHÁSZ 2016: 185); az olvasat a nyelvemlékek korabeli hangzásának rekonstruálása; az értelmezés pedig egy magasabb, szövegszintű dekódolás, amit tehát szövegsemantikai vagy hermeneutikai értelmezésnek nevezhetünk.

Nádasdy Tamás (1498–1562) és Kanizsai Orsolya (1521–1571) levelezése fontos helyet kap a középmagyar misszilisanyagban: „a házaspár fennmaradt levelezése (...) egyedülálló a korszakban, mert a levelek segítségével közvetlen betekintést kaphatunk a főúri udvar életébe, a hadi-politikai eseményekbe, a birtokgazdálkodás gondjaiba és a házaspár meghitt pillanataiba is.” (TERBE 2017: 85). Noha Nádasdy Tamás a 16. század egyik leginkább kutatott és ismert személye, nagyszámú misszilisei pedig értékes információkkal szolgáltathatnak a középmagyar nyelvről, azok nyelvtörténeti kutatásokban ritkán fordulnak elő. Ennek egyetlen oka az, hogy a levelezéséből nem készült betűhű átíratokat tartalmazó kiadás. Kutatásom témájául azért választottam az 1556–1557. évi Nádasdy–Kanizsai levelezés betűhű átíratának, olvasatának, értelmezésének, nyelvi elemzésének elkészítését, hogy ezt a hiányt legalább kis részletében betöltssem, és megtegyem az első lépést a levélanyag nyelvészeti céllal való felhasználhatósága felé. Az 1556–1557. évkörre azért esett a választásom, mert gazdag nyelvi anyagot szolgáltató és tartalmilag is érdekes leveleket tartalmaz.

A középmagyar nyelvemlékek közül számtalan irat nemcsak történeti forrásként alkalmazható, hanem az irodalomtörténet, a filológia, a magyar nyelv-, helyesírás-, nyelvjárástörténet, a néprajz számára is tanulságos lehet. A missziliseket az irodalom-, a történet- és a nyelvtudomány egyaránt igen fontos forrásnak tekinti; utóbbi számára azért

különösen lényegesek, mert „a levélírók szélesedő, ezért különböző írás- és beszédképességű köre, a levélírással járó gyakori zavaró, sürgető körülmények, illetőleg a címzett nyelvi kompetenciájához igazodás” (PUSZTAI 2005: 333–334) miatt közelebb állnak a beszélt nyelvhez.

Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya levelezésének mindennek ellenére hiányzik megfelelő forrásközlése, habár két önálló kötet és egy gyűjteményes kiadás is foglalkozik a leveleikkel (TERBE 2017: 85). A *Középkori leveleink 1541-ig* című kötet (HEGEDŰS–PAPP 1991) tartalmaz néhány misszilit, azonban csak a legkorábbiakat, Nádasdytól mindössze kettőt. Az eddig megjelent, irodalmi és történeti igényű kiadások pedig – például: KÁROLYI–SZALAY (1882), MÁLYUSZ (1923), ERDŐDY (1978), HARGITTAY (1981), VIDA (1988) – csupán körültekintéssel alkalmazhatók nyelvészeti kutatások végzéséhez.

A KÁROLYI–SZALAY (1882) kiadás önkényesen rövidít vagy old fel rövidítéseket, változtatja meg a levél formáját, egyszerűsített helyesírása pedig elfedi a levélírók hangjelölési sajátosságait és helyesírási rendszerét. A VIDA TIVADAR szerkesztette (1988) kiadás még tovább távolodik az eredeti szövegtől, illetve inkább tekinthető válogatásnak, mivel sok levelet nem közöl; emellett pedig a korábbi kiadásokra hagyatkozva a nyilvánvaló következetlenségekre sem ügyel (TERBE 2017: 87). Mindezeket tekintetbe véve tehát szükségesnek találtam egy adott korszak Nádasdy–Kanizsai-missziliseinek feldolgozását olyan módon, hogy további kutatásokra felhasználható betűhű átirat; olvasat; laikusok által is befogadható értelmezés; valamint nyelvészeti elemzés legyen a kutatásom eredménye.

Az 1556–1557. évi Nádasdy–Kanizsai-levelezés a MOL E 185, Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae, Nádasdy, Missiles alatt található. Az általam vizsgált tíz levél jelzete a tőlem kapott sorszárok szerint:

1. E_0185_Nadasdy_Tne_Nadasdy_T_0065
2. E_0185_Nadasdy_Tne_Nadasdy_T_0068
3. E_0185_Nadasdy_Tne_Nadasdy_T_0069
4. E_0185_Nadasdy_Tne_Nadasdy_T_0071
5. E_0185_Nadasdy_Tne_Nadasdy_T_0076
6. E_0185_Nadasdy_T_Nadasdy_Tne_0038
7. E_0185_Nadasdy_T_Nadasdy_Tne_0039
8. E_0185_Nadasdy_T_Nadasdy_Tne_0041
9. E_0185_Nadasdy_T_Nadasdy_Tne_0043
10. E_0185_Nadasdy_T_Nadasdy_Tne_0045.

2. Átirat

2.1. A levelek helyesírása és hangjelölése

Kutatásomhoz Nádasdy és Kanizsai sajátkezűleg írt leveleit választottam az 1556–1557-es évekből. Mindkettőjük kézírása jól olvasható – bár Kanizsai leveleiben igen sokszor fordulnak elő javítások és tintafoltok –, helyesírásuk és hangjelölésük pedig figyelemreméltóan hasonló.

E hasonlóságból kiindulva feltételezte SZALAY, hogy Kanizsait a férje taníthatta meg írni: „Az új asszony aligha tudott férjhez menetelekor írni, ami abban a korban éppen nem volt csoda, s alkalmasint férje volt a mestere. Erre mutat az a körülmény, hogy helyesírása teljesen az, ami Nádasdyé, amit csakis így lehet megértenünk, mert hiszen ez a kor a helyesírásunk végtelen ingadozó volta által tűnt ki” (KÁROLYI–SZALAY 1882: VI). TERBE (2017: 88) szerint kevésbé hihető, hogy Nádasdy lett volna Kanizsai tanítómestere, miután az írás elsajátítása hosszadalmas folyamat, Nádasdy pedig sok időt töltött otthonától távol.

Akár Nádasdy maga tanította feleségét írni, akár az udvarukban élő tanítómesterek, az kétségtelen, hogy a házaspár szinte tökéletesen ugyanazokat a hangjelölési és helyesírási elveket követte. Természetesen kitűnik a levelekből Kanizsai gyakorlatlansága férjéhez képest: nem csupán leveleinek tintafoltos írásképeiből, sok javításából, hanem például szövegei tagolatlanságából, a központosítás teljes hiányából is. Nádasdynál előfordul a több, kikezdéssel kezdett részre tagolás, Kanizsai levelei azonban minden esetben egy egységből állnak, tartalmilag a *továbbá* szóval tagolva. Az első sor mindkettőjük esetében kikezdéssel indul. Míg Nádasdy következetesen tagolja vesszőkkel a szövegeit, az általam vizsgált öt Kanizsai levélben mindössze egyetlen vessző fordul elő: „az Ĵstenert .k. | meg bocza mert az .k. kis ferkoĵa ęs | en magam nem haĵ beket hanem || rea vizen, ha .k. meg nem bantanam ez | belĳ kōńōrgesemel ha .k. ĳo akarata volna | had mennek haza Sarvara” (3.).

Pontot Nádasdy sem használ a gondolatainak tagolására, a vessző mellett előfordul nála ugyanakkor kettőspont is: két alkalommal a levél szövegét tagolva – így például: „ęs tegetek le zsaktokat, ęs ŵletek | le raita : kel ez sem volna gonoz ha | szaz forintot el oztogatnal” (8.), két alkalommal a keltezést megelőzőleg. A dátumokban mind Nádasdy, mind Kanizsai pontokkal különíti el a számokat: „19. Augusti .1556.” (1). Emellett pontot használnak a *kegyelme*(+toldalék) szó rövidítésének jelölésére is. A rövidítés Kanizsainál *k* betű pontok által közrefogva: „Az | .k. leokaĵaba”, Nádasdynál pedig a *-me* szóvég is kiírásra kerül, egy esetben *-s* képzős alakban: „eltesse az .k.mes | naĵ vr Jsten” (9.). Hasonlóképpen Kanizsai kivétel nélkül az alábbi írásmódot használja az aláírásában: „Az .k. med | orsollaĵa”. A szóhoz illeszkedő

toldalékok jelölése változatos. A *-tól* és *-ről* ragos alakok esetében van rá példa, hogy kiírja toldalékot – „és ezt *.k.tól* tanvl|=|tam” (4.), „nem fel|=|etkesztem volna el *.k.rvl*” (1.) –, a *-t* és a *-nek* ragok azonban jellemzően jelöletlenek: „ot hamarab erhetnem *.k.*” (1.), „en *.k.* ennek előte semmit nem kvltem” (1.).

Ahogy a központosítás és a rövidítések, úgy a hangjelölés kérdésében is azonos írásgyakorlatot követ a házaspár. Nádasdy és ennél fogva Kanizsai „mellékjeles helyesírása feltűnően következetes, tudatos nyelvhasználata minden bizonnyal Sylvester és a korai nyomtatványok hatásának köszönhető” (TERBE 2017: 89). Sylvester, aki Nádasdyék sárvári-újrszigi birtokán alapított nyomdát és adta ki Újszövetség-fordítását és grammatikáját, az ún. Huszita Biblia óta elsőként hoz létre egy, az egy hang–egy jel alapelvet következetesen megvalósító rendszert (KOROMPAY 2003: 584). Sajátos megoldásai egyes esetekben az ún. Huszita Bibliára – így a *t', g, n, l, c* és *β* esetében –, máskor német hangjelölési sajátosságokra – például *Ʒ, β, ö, ü* – vezethetők vissza, míg az *ę* erasmista hagyományból ered (KOROMPAY 2003: 585).

1. ábra

Sylvester János helyesírásának néhány kiemelt vonása (KOROMPAY 2003: 585)

Hangok	Betűk
sz–z	Ʒ, β–z
s–zs	s–β
c–cs	čz–cz
ty, gy, ny, ly	t', g, n, l
ö, ő	ö
ü, ú	ü

A Nádasdy-házaspár helyesírására a Sylvester-féle helyesírási megoldások túlnyomó része jellemző. Az *sz* hang jelölésére *Ʒ* és *z* szolgál, a *z-t* *z* vagy *z*, az *s-t* *f* vagy *s* jelöli. A *zs-t* következetesen a sajátos *β* grafémával jelölik. A kiejtésbeli hasonulás miatt a *Nádasdy* névben is előfordulhatna ez a jelölés, de a kutatásban vizsgált tíz levél aláírásában nem találkozunk ezzel a grafémával. A *c* hang jele *č*, a *cs* hangé *cz*, a *ty, gy, ny, ly* hangok jelölése pedig *t', g, n, l*. Az *é-t* jelölheti *e* vagy *ę*; az *és* szóban például következetesen *ę* szerepel. Az *i, í* és *j* hangok jelölésében figyelhető meg a legnagyobb változatosság: *i, ĩ, ŷ, j, J, Ĵ* betűk váltakoznak viszonylag szabálytalanul; de például az *Isten* tulajdonnév *i*-je elég következetesen *J* vagy *Ĵ* betűvel kerül jelölésre. Az *ö, ő* hangokat *ö* jelöli, az *ü, ú*-t pedig *ü* és *ŷ*.

Nádasdy és Kanizsai hangjelölése között az egyetlen lényegi eltérés, hogy a feleség egységesen *v* és *ŵ* betűvel jelöli az *u*, *ú* és *ü*, *ű* hangpárokat, a férj pedig egyaránt használja *u*, *ű* és *v*, *ŵ* betűket, továbbá előfordul nála a *w* betű is. Ettől eltekintve megegyezik helyesírásuk, túlnyomó részt tehát a sylvesteri helyesírási normákat követve (SZATHMÁRI 1968). A hangjelölés mellett ide tartozik az a gyakorlat is, hogy mássalhangzóval kezdődő szavak előtt is az *az* névelőt használják, következésképpen: „*az masikat*” (2.), „*az vizebe*” (7.). „Sylvester (...) annak a híve, hogy az *az* írásmódot a mássalhangzóval kezdődő szavak előtt is meg kell tartani (az barát), mert a kiejtés minden nyelvben ingadozó lehet, a helyesírás azonban állandó” (KOROMPAY 2003: 585).

Ahogy Sylvesternél, a magánhangzók hosszúsága általában nem kerül jelölésre a házastársak levelezésében sem. Nádasdynál egy alkalommal fordul elő gemináció, az *ó* hosszúságának kifejezésére: „*az | kerezthurŷ too latni*” (8.); ez pedig azért különleges, mert E. ABAFFY kutatása szerint az *ó* hosszúságának jelölése ritkának bizonyul a 16. századi nyugat-dunántúli misszilisekben (E. ABAFFY 1969: 38).

A mássalhangzók hosszúságának jelölésére sok példa található a házaspár mindkét tagjánál: „*énŷszer*” (3.), „*eghesseghel*” (7.). A középfokot jelölő *-b* mellett ugyanakkor jellemzően nem jelenik meg *-bb*, – egyedül a *továbbá* és a *többet* szavakban –, habár a levelek keletkezésekor már indokolt lehetne: „a kései ómagyar korban hangzóközi helyzetben elkezdődik a geminálódása: *nagobbaknac* (Bécsi k. 9), de a hosszú *-bb* csak a középmagyar kortól válik uralkodóvá” (HEGEDŰS 2013: 60). Nádasdy helyesírási sajátossága, hogy gyakran – feltehetően nyomatékosítás céljából – a szó végén hosszú *n*-t ír: „*megh oluaswann*” (6.), „*lassann lassann*” (7.).

1. táblázat

A levelek hangjelölési rendszere, a betűk előfordulásuk gyakorisága szerinti sorrendben

hang	betű
a, á	<i>a, A</i>
b	<i>b, B</i>
c	<i>ć</i>
cs	<i>cʒ</i>
d	<i>d, D</i>
e	<i>e, E</i>
é	<i>e, ę, E</i>

f	<i>f, F</i>
g	<i>g, G</i>
gy	<i>g̃, g</i>
h	<i>h, H</i>
i, í	<i>i, ĩ, ŷ, J, Ĵ</i>
j	<i>i, ĩ, ŷ, ĵ, J</i>
k	<i>k, K</i>
l	<i>l, L</i>
ly	<i>l̃, l</i>
m	<i>m, M</i>
n	<i>n, N</i>
ny	<i>ñ, n</i>
o	<i>o</i>
ó	<i>o, oo</i>
ö, ő	<i>õ</i>
p	<i>p, P</i>
r	<i>r, R</i>
s	<i>f, s, S</i>
sz	<i>fz, z, z</i>
t	<i>t, T</i>
ty	<i>t̃, t</i>
u, ú	<i>v, u, V</i>
ü, ű	<i>ṽ, ũ</i>
v	<i>v, w</i>
z	<i>z, z</i>
zs	<i>ŷ, f</i>

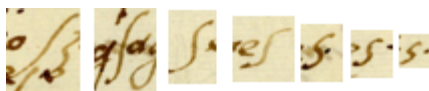
2.2. Az átírás módszere

A betűhű átírat elkészítése során azokat az elveket követem, melyeket TERBE *Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei 1538–1575.* című munkájában (TERBE 2010: 42–43), aki pedig HEGEDŰS–PAPP (1991) kiadási elveit vette alapul. A betűk mellékjeleit minden esetben úgy jelölöm, ahogy a levelekben szerepelnek. Az azonos hangértékben használt, mellékjel nélküli betűvariánsokat nem különböztetem meg, hanem a ma használt betűvel írom át, így az

s, sz, z hangokat. Ennek oka, hogy például az *f* és *s* sok helyütt élesen nem különíthető el, inkább átmenet figyelhető meg a két graféma között:

2. ábra

Átmenet *f* és *s* között (1. forrás)

Hasonló probléma merül fel az azonos alakú, csupán méretükben különböző kis- és nagybetűk elkülönítése során. Ebből következően a nagybetűket abban az esetben jelölöm, ha azok formája különbözik – például a *h* és *H* esetében –, illetve, ha tulajdonnév elején állnak, például: „Leokajaba” (3.). TERBE-hez hasonlóan, mivel „a latin kapitális *I* betűből származó kurzív *I* és *J* betűk alakja még nem vált szét ekkor, ezért a hol *i*, hol pedig *j* hangértékben szereplő egyetlen betűt mindig *J*-vel írom át” (TERBE 2010: 43).

A számokat nem írom át betűvel. A magyar rövidítéseket nem oldom fel, a latin rövidítéseket pedig zárójel nélkül, kurziválva, a megemelt részeket a sorba helyezve írom át, korabeli helyesírással. Mivel kutatásom témája a magyar nyelvtörténet, a továbbiakban – az olvasat, értelmezés, nyelvi elemzés során – nem foglalkozom a latin részekkel, melyek jellemzően a címzésben, illetve a keltezésben fordulnak elő. A levelek külzetén lévő címzést a levél szövegét követően külön közlöm, az aláírásokat az eredetihez hasonlóan az oldal jobb szélén helyezem el.

A kikezdéseket bekezdéssel jelölöm, a sorokat pedig folyamatosan írom, virgulával (|) jelölve a sorvéget, kettős virgulával (||) az oldal végét. A sorvégi elválasztó jelet az eredetinek megfelelően jelölöm, illetve a központosítás jeleit is, azzal az egyszerűsítéssel élve, hogy a vesszőket és pontokat egységesen a sor alján helyezem el. Mind Nádasdyra, mind Kanizsaira jellemző a funkció nélküli pont az *s* betűt követően, ezeket átiratomban nem jelzem. Az utólagos beszúrásokat a házaspár mindkét tagja következetesen „ „ jelekkel jelöli, ennek megfelelően átiratomban „ „ között tüntetem fel a beszúrt részeket: „ne merienek, „*meni*” hanem” (8.), lábjegyzettel kommentálva. Ugyancsak lábjegyzetben magyarázom a – például tintafolt, lyukas vagy szakadt papír miatt – olvashatatlan szövegrészeket, az átiratban pedig [...] jellel jelzem a hiányt, vagy [] közé szedem az általam kikövetkeztetett betűket. Az átirat lábjegyzeteiben filológiai megjegyzések találhatók. Előbbiek magára a levélre vonatkoznak, például rongálásra, javításra, utóbbiak pedig egy-egy ritkább szó jelentését tartalmazzák.

2.3. A levelek átírat

2.3.1. Kanizsai Orsolya levelei Nádasdy Tamáshoz

1.

Léka, 1556. augusztus 19.

Tekentetes Naágsagos tiztelendő szerelmes vram az | en szolgalatomnak ayanlása vtan
kivannom az | vr Jstentṽl .k. io eghesseget vri Jstennek io | voltabol mind az .k. kis ferkiaval
egetembe | eghessegebe vaágvnk tovabba ertem az .k. leve[l]¹ |=eből hoá az vr Jsten el hoza az
kiral fiat | hoza el az hatalmas vr Jsten ṽ szent felsege | es ágon ṽ² fõlsegének minden io
szer|=enczet vávaáon vram hoá bizon orṽlõm | hoá az keáelmes vr Jsten el hoza ṽ felseget |
de bizon nem akarok biznom sem az nep|=nek soksagaba sem az hadakozo szerszamnak |
besegebe hanem az eá jesvs kristvsba ki mi | eretṽnk meg holt fel tamadot menbe | ment az „ṽ”³
szent átanak elõtte esedeszik⁴ | az mi bṽneinkert hoá minden io szeren |=czet ad ti .k. tovabba
.k. meg boczasa hoá | en .k. ennek elõte semmit nem kṽltem mert | ha íllen mõzõ⁵ nem letem
volna nem fel|=etkesztem volna el .k.r̃vl de ha .k. Sarvara | boczatna ot hamarab erhetnem .k.
de ezt csak | vá írom .k. hoá ha .k.⁶ teáik iõllehet Sarkaá | vramtṽlis izentem .k. err̃vlis es
eáebr̃vlis | az eles dolgarvl botanine aszonomnak levelet | keá hizem⁷ irnom vaá váan az | .k.
levelet kṽlgem neki az karvolert el | kṽltem komank aszonhoz de az maáar | ebnek sem kereszt⁸
nevet sem veszetek | nevet nem tṽdom .k. írta meg az || hatalmas⁹ vr Jsten tarcza meg .k. Datum
Az | .k. leokaáaba .19. Augusti .1556.

Az .k. med | orsollaáa etc.

Címzés:

Tekentetes Naágsagos tiztelendő | nadrispan vramnak az | naágsagos nadasdý | thamasnak nekem
| tiztelendő szerelmes | vramnak

2.

¹ A lap szélérõl az l lemaradt.

² Utána a *feõ* szó kihúzva.

³ Beszúrva.

⁴ Utána kihúzva: *hog*.

⁵ *Mõzõ*: tájszó, amit szótárak alapján nem lehet azonosítani. De a jelentése a szövegekörnyezetből kikövetkeztethető: 'ostoba, feledékeny'.

⁶ A *k* betű tintafoltos.

⁷ Utána három kihúzott kísérlet az *irnom* szóra.

⁸ Utána valami kihúzva.

⁹ Az *a* felett tintafolt.

Léka, 1556. szeptember 30.

Tekentetes Nağsagos tiztelendö szerelmes vram az | en szolgalatomnak ayanlása vtana
kivanom az | .k. eghesseget hallanom mi Ĵstennek leğen hala | eghessegebe vağvñk mind az .k.
kis ferkoğával | eğetembe továbba ír .k. az komank aszon levele | felöl hoğ meg nem kvltem
volna en tvtomra | iğ vağon hoğ ket levelet kvldöt egiket koma|=nak adam hoğ az ðeneğ vram
levelebe kose | az masikat maloni petertöl kvldem Sarvar |=a ennekem azt mongak hoğ mind
az ketöt .k. | kvltek en bizon tóbet nem tvdok ha erte|=nem hol leszen .k. az .k.¹⁰ esztendös
fia¹¹ meg¹² | kvldene .k. az szent ferenc beleset¹³ az hatal|=mas vrĴsten tarcza meg .k. Datum
Az .k. Leoka|=iaban .30. 7bris .1556¹⁴

Az .k.med¹⁵ | orsollağa etc.

Címzés:

Tekentetes Nagsagos tiztelendö | nadrispan vramnak az | nagsagos nadasdğ | thamasnak nekem
| tiztelendö szerelmes | vramnak

3.

Léka, 1556. október 5.

Tekentetes Nagsagos tiztelendö szerelmes vram az | en szolgalatomnak ayanlása vtan
kivanom | az .k. io eghesseget hallanom en Ĵstennek | io voltabol eghessegebe vağok az .k. kis
ferkoğa |=is kvneben vağon¹⁶ tennaptvl fogva¹⁷ en | bizont .k. nem tvdok ĩrnom az v dolgrvl | ki
azt monga hoğ hımlö ki azt monga hoğ az | olt var tvndereskedik de vala melik legen | mig meg
nem esmerhetem en vğan azonba[n]¹⁸ | meğek el mint ha hımlö volna az az nem | fõrösztom
sem hıdegen nem tartom tvdom | azt¹⁹ hog az olt varnak nem artok evel de az hımlönek ĩgen²⁰
artanak mind | az fõrdöel smind az hıdegel továbba ertem | az .k. levelet de nem mind az borzot²¹

¹⁰ Utána valami kihúzza.

¹¹ Az *f* tintafoltos.

¹² A *g* felett halvány, mellékjelhez hasonló vonás.

¹³ *Kegyelmed esztendös fia megküldené kegyelmednek Szent Ferenc bélesét*: Kanizsai Orsolya és Nádasdy Tamás gyermekének, Nádasdy Ferencnek 1556. október 6-án volt az első születésnapja, amely egybeesett az október 4-i Ferenc névnapkal. Ennek ünneplésére készíthették el a Szent Ferenc bélesének nevezett süteményt, amit Kanizsai Orsolya fiuk nevében küldene el Nádasdy Tamásnak.

¹⁴ A 6 tintafoltos.

¹⁵ A *d* tintafoltos.

¹⁶ A mellékjel rácsúszott az *a*-ra.

¹⁷ Utána valami kihúzza.

¹⁸ Tintafoltos a *-ba*, a szóvégi *n* lemaradt a lap széléről.

¹⁹ Utána valami kihúzza.

²⁰ Utána valami kihúzza.

²¹ *Borzot*: a szöveggörnyezetből kikövetkeztethető jelentése 'borzongást, betegséget'.

nem | tvdom mi légen de az vr Ĵsten tavosztasa | el az v̇ szent fianak erdemenek altala²² | ti .k. ṙol minden szerencztelenseget im | mind feýenkent azal tartozv̇nk hoę k̇oṅoṙ |=oęiv̇nk v̇ szent felsegenek kibe²³ nincz | keczegem hog az v̇ szerelmes eęetlen eę | fiaert minket meg halgat az vraým | semmi valazt nem tenek de k̇oṅorġok̇ .k. | mint szerelmes vramnak ne feletkeszek | .k. arvl az miṙvl en k̇oṅorġoteṁ .k. hoę | kedig eńniszer irok̇ .k. erv̇l az Ĵstenerṫ .k. | meg boczasa mert az .k. kis ferkoęȧ eṡ | en²⁴ magam²⁵ nem haę beket hanem || rea vizen, ha .k. meg nem bantanam ez | bel̇i k̇oṅorġesemel̇ ha .k. io²⁶ akaraća volna | had mennek²⁷ haza Sarvara de²⁸ ezt czak vę | ha .k. io akaraća volna de azert²⁹ mind adig | it leszek mig .k. akarẏ io kedvel az hatalmas | vr Ĵsten tarcza meg .k. Datum Az .k. Leokaęaba³⁰ .5. octobṙyṡ .1556.

Az .k. med | orsollaęa

Címzés: a címzés nem található meg a levéltárban.

4.

Sárvár, 1557. március 29.

Tekentetes Naęsagos tiztelenḋo szerelmes vram | az en szolgalatomnak aęanlasi vtann kivanom | az .k. eghesseget hallanom ṁi Ĵstennek io voltabo[l]³¹ | eghessegebe vaęv̇nk mind az .k. kis ferkoęȧ|=val egetembe en magam fel̇ol̇ .k. mastis | vęan azt hoę ioban vaęok honnem mikor .k. | itthon vala az en magam³² gond v̇v̇selese|=re szv̇nten ołan vaęok mint .k. eṡ ezt .k.ṫol̇ tanvl̇|=tam az doctor fel̇ol̇ mast sem tvdok̇ .k. mit | iṙnom mert volt eę ṅihańszer nala de „semmiel nem bant vel[e]^{33,34} azt | monda³⁵ hoę az daęka ne eęek halat es bort se ięek | az ģermeknek meęet haęa foszṅv̇nk hoę .k. ez|=eket meg³⁶ nem iṙtam .k. meg boczasa | mert laća Ĵsten hoę mind ezv̇k veszet vala | de Ĵstennek légen hala mast iol vaęon meg | szolgalom .k. hoę meg kv̇ltė .k. az marhat nem | hizem hoę az lada megkv̇nidv̇l̇oṅ mert nem | azert

²² Utána tintafolt.

²³ Tintafoltos *k*.

²⁴ El̇otte tintafolt.

²⁵ Az első *a* tintafoltos.

²⁶ Utána tintafolt.

²⁷ Tintafoltos *k*.

²⁸ Tintafoltos *d*.

²⁹ Az *e* *t*-ḃol̇ javítva.

³⁰ Tintafoltos *o*.

³¹ A sżv̇égi *l* lemaradt a lap sżél̇éṙol̇.

³² Utána halvány, vélheṫoen töṙölt sżó.

³³ A sżv̇égi *e* lemaradt lap sżél̇éṙol̇.

³⁴ A sor ḟol̇é beszúrva.

³⁵ A sor elej̇ére beszúrva.

³⁶ Utána kihúzott kíṡéṙlet a *nem* sżóra.

neheszvlt meg hog meg elen hamar | meg kvnidvlon az hatalmas vr Jsten [t]arcza³⁷ | meg .k.
Datum Az .k. Sarvaraba .29. marj .1557.

Az .k.med | orsollaia etc.

Címzés:

Tekentes Naagsagos tiztelend | nadrispan³⁸ vramnak az | naagsagos nadasdj thamasnak nekem
| tiztelend szerelmes | vramnak

5.

Sárvár, 1557. június 25.

Tekentes Naagsagos tiztelend szerelmes vram | az en szolgalatomnak ayanlása vtan
kivanom | az .k. io eghesseget hallanom mi Jstennek io | voltabol eghessegebe vagvnk mind az
.k. | kis ferkojaval egetembe az en nem irasomat | hizem hog edig meg ertete .k. mast sem
irhat|=nek .k. ha aszoonomtvl nem keret[em]³⁹ „volna”⁴⁰ az v .k. | gvroet az zomakot⁴¹ el kvltem
.k. de vetek | eset benne mert en kerezt vrra kvltem | volt feren vramnak feren vramat ot | nem
talaltak esmeg vizh sarvara vitek | de azt hizem hog feren vram ot nem | kesleli tovabba torok
feren vramne ir | eg levelet ennekem hog az v .k. kis⁴² | leaiaat valami [vo]ros⁴³ vtote volna ki
v .k. | himlonek monga en vg mint latatlan | kit nem latam de mint az inastvl | meg kerdezem es
mint v meg tvda | mondani olt⁴⁴ varnak mert azt | monga hog vg⁴⁵ ivt ki mint eg somor | es
erosen viszketteti es mint eg kasa vg | omol kv minden moa az olt varhoz | vagon de azert nem
tvdom im az v .k. | [...] [kul]tem⁴⁶ ez be kotot[t]⁴⁷ levelbe | az v .k. leveleből meg erti .k. mire
ker | engemet .k⁴⁸ enis kerem .k. hog .k. tegen ham|=ar valaszt meg szolgalom .k. az hatalmas |
vr Jsten tarcza meg .k. Datum Az .k. Sarvaraba | Jvnj .25. .1557.

Az .k. med | orsollaia

Címzés:

³⁷ Papírhiba miatt nem olvasható a t.

³⁸ Tintafoltos d.

³⁹ A ke- igen halvány, az -em tintafolt miatt nem olvasható.

⁴⁰ Beszúrva a tintafolt fölé.

⁴¹ Szomak, zomok: 'török csésze'; az adatot a Nagyszótár cédulaanyagából szereztem.

⁴² Utána kihúzott kísérlet a leaiaat szóra.

⁴³ Lyukas a papír, a vo- csak kikövetkeztethető.

⁴⁴ Utána kihúzott kísérlet a varnak szóra.

⁴⁵ Utána kihúzott kísérlet a iot szóra.

⁴⁶ Előtte foltos és gyűrött a papír, a szöveg nem olvasható.

⁴⁷ Foltos a papír, a szó vége nem olvasható.

⁴⁸ A k igen halvány és foltos.

Tekentetes Naǵsagos tiztelendő | nadrispan vramnak | az naǵsagos Nadasdy | thamasnak nekem
| tiztelendő szerelmes | vramnak

2.3.2. Nádasdy Tamás levelei Kanizsai Orsolyához

6.

Bécs, 1556. április 29.

Szerelmes fiokasom, Holnap eǵ⁴⁹ | szekęrbeli lowat boczatok hozza | ęs mihelt irok ottan
iütön iüy | Kerezturra, onnet hawa kelletik | iünod, ęsmegh megh irom, Jsten | tarczoz bekeuel,
Ha Lehet⁵⁰ | nem kesem, Datum Viennae | 29 Aprilis 1556

Az te apokad etc.

Alab hagam az buskodast az te leueled megh oluaswann,

Ferkot lassann lassann az verő fen⁵¹ nezesre | kel szoktatni, mert felő hoǵ laǵ szeme | ne
legen, mert ha Jsten elteti az kopia | hegire kel [tő]bbet⁵² nezni, hoǵ nem sem | apiara, sem anara,
ahoz kedigh nem | io az laǵ szem, bizon megh ideien monga | Zeczi aszońom, hoǵ az vilagosra
| kel szoktatni

Címzés:

Ez leuel adassek az en szerelmes | Nadrispanęmnak

7.

Tábor Kanizsa mellett, 1556. augusztus 26.

Szerelmes orsikam, bizon enghem az seńedek⁵³ | anira megh gőtrő, ęs gőző, hoǵ egebet⁵⁴
| nem tehetek benne, hanem tennap | el kezdem magam oruoslańi, ęs | el vezteni, az⁵⁵ lorom⁵⁶
gókeret | iros vaǵal, ęs viaszal főztek | eǵbe, ęs elősző az⁵⁷ komlot főztek | megh ęs annak az
vizebe főřőz=| tőtek megh, ęs oztan vǵ kentenek | megh kenőuel, ęs csak tennap | dellest
főřőtem megh ęs az vtann | kentek megh⁵⁸, de vǵ tečík hog⁵⁹ | csak ezis haznalt, azt mongak |

⁴⁹ Utána kihúzott kísérlet a *szekęrbeli* szóra, *ȳ*-vel írva.

⁵⁰ Utána kihúzott *fe*.

⁵¹ Utána kihúzott kísérlet a *nezesre* szóra.

⁵² A *t* papírhiba miatt nem olvasható.

⁵³ *Senyedék*: 'fekély' (ÚMTSz).

⁵⁴ A *g* javítva.

⁵⁵ Utána valami kihúzva.

⁵⁶ Lórom vagy másnéven lósóska, gyógynövény.

⁵⁷ Az *az* utólag beszorítva.

⁵⁸ Lyukas a papír a *kentek megh* felett.

⁵⁹ Lyukas a papír a *hog* felett, nem látszik, hogy van-e melléjkjel a *g*-n.

hoğ minden nap kečer kel fõrõdnõm | ęs kenõdnõm, ęs hoğ ęg hetigh el | vesz, de ha ezzel el
nem vezne, | ha tees mit tuć ird megh, mert | [...]m⁶⁰ h[...] ⁶¹ ęgeb benne el kel | veztenem, mert
ighen nughatatlan | vağok miata, vağ kęt leue=|| lemre nem tel valazt kiualt keppenn | arra,
kibenn az Sarwarra valo | menesedrũl irtam vala, Akarnam | ertenem mit vegheztel, Jsten
tarczõn | megh, taneczõn, ęs segheczõn, mind ⁶² | az egetlen ęğũkel, ęs aszonommal, | Gaborral,
ęs minden „hozzatok”⁶³ tartozok=| val egetembe, Hala legen az | .k.mes nağ vr Jstennek az
señedek=| tũl megh valua iõ eghessegbe | vağok, hozam tartozokis | bekeuel ęs eghesseghe
vannak, | az szeghen [...]wary⁶⁴ miklostol⁶⁵ | megh va[l]ua ki az lo rugasba | hala megh Datum
az Taborba | kanỹpa Mellet : 26 Augusti | 1556

Az te rũhos [...]ros⁶⁶, tõkõs, | h[...]nusod⁶⁷

Címzés:

Ez leuel [ad]assek⁶⁸ az en | szerelmes orsollamnak

8.

Pozsony, 1557. június 14.

Szerelmes orsikam, Ertem az te leveledet, kibõl | ertem hoğ eghessegbe vagtok, az tul |
megh valua hoğ⁶⁹ aszońom | beteghes kit bizon ighen banok, de | megh gogeta Jsten, ha v̇ .k.me
akarĩa | vağ oda kũldõm Gaspar doctort, vağ | aszonom iũiõn ide czunba

Mihelt az te leveled iũta ottan izenek | Baťadnak Vřpainę dolgarul, ęs | Jm kęt levelet iratot,
egiket az | szỹgheti, Masikat az fõlsõlindvai | porkolabnak hoğ bekevel boczassak, | azert kũld
neki az leveleket,

Az hol azt irod hoğ ott szent Mikloson | varsz en tv̇lem tanusagot, az | tanusagh ez, hoğ
se te, se ferko, | se hazad nepe, az hazbol soha | czak ęg lepestis kũ ne meri̇etek | meṅni, se az
kerbe, se az szõlõbe, | se kapuba, se sõitorre, se czapod=| ra, se az lofi szõlõ, se az | kerezthurỹ
too latni, ęs se || hazas leañid⁷⁰, se az szomszed aszonok hozzad | ne meri̇enek, „meni”⁷¹ hanem

⁶⁰ Lyukas a papír, nem olvasható a szöveg.

⁶¹ Lyukas a papír, nem olvasható a szöveg.

⁶² Elõtte kihúzott ęs.

⁶³ Kihúzott hozzad, sor fõlé beszũrt hozzatok.

⁶⁴ Lyukas a papír, nem olvasható a szöveg.

⁶⁵ Lyukas a papír a mik- felett.

⁶⁶ Lyukas a papír, nem olvasható a szöveg.

⁶⁷ Lyukas a papír, nem olvasható a szöveg.

⁶⁸ Lyukas a papír, az ad- nem olvasható.

⁶⁹ Utána kihúzva: eghesseg.

⁷⁰ Házias leányaid: a Kanizsai Orsolya udvartartásában ęlõ fiatal lányok.

⁷¹ Beszũrva.

ha az szÿgheti⁷² aszo=| nokba, hol ég aztalra ecer, hol maszer | ęsmeę ég aztalra, mind addig,
migh elő | kerŭlnő vendeglenel, ezekbe egebet fetek | Jőszagtok veztesebe⁷³ egebet ne merietek
| mielni, ęs tegetek le ęaktokat, ęs vĕletek | le raita⁷⁴ : kel ez sem volna gonoz ha | szaz forintot
el oztogatnal, az szeghensegh | kőzöt, de ezt ol nómorultaknak | kellene adni, kik
szĕkőlkődnének, | ęs az mint, ęs akiknek, ęs honnet valok=| nak oztogatod „mert kŭlő=| mbenn
ég | fillert nem | erne” laistromot kellene | rola tartanod Jsten taneczon, seghetzen, ęs tarczon
megh, Datum Pořont .14. Juny 1557

Az te ven Nadrispanod etc.

Jm Bořani vram valami retket⁷⁵ kuldöt | neked kőszőnd meg neki leveled által

Kiralnę aszont ne had czeresnęnelkvĕl | az⁷⁶ .v .f. leań aszońid se feledel

Címzés:

Spectabilj et Magnificę Domine | Vrsulae Kanisay Palatinae Regnj | Hungariae Dominae
Consortj nostrae | charissimae atque honorandae

9.

Pozsony, 1557. június 24.

Szerelmes orsikam, Reghen tutam ket būnődet, | Temmagadis ğakorta vallotad megh egik
| az hoę nem tuć haszudni, mert⁷⁷ csak | hamar kezedbe kaphaták, Mas az hoę | hitvań Rovaz
„vaę”⁷⁸ mert nem kellett volna | ezel hoę el vezteted pőczeted, az en | nekem valo irasodat
elhadnod, nem | tutale, az vaę csak eni kis rovazsagot | gondolni, hoę Sarvaratt feleted az |
pőczet⁷⁹ ğurūt, ęs akarki ğuruivel | pőczetelhetel⁸⁰ volna, ęs ez vdo kőzbe | [...] [p]őczet⁸¹ ğurūt
mecethetel volna, | a[...]⁸² ezfele magad mentesedet, nekem | valo nem irasodrul innętova bę
nem, | vgan pőczeteletlen leveledetis io neven | veszem en kibe eghessegtekrŭl irsz, | Jsten
tarczon megh : Datum Pořont 24 Juny 1557

⁷² *Szigeti*: 'sárvári'; Sárvár ugyanis sziget volt. Nádasdy arra utal, hogy a Kanizsai csupán sárvári asszonyokkal találkozson, feltehetően járvány-megelőzési szándékból.

⁷³ *Fétek és jőszágtok vesztésébe*: 'fejetek és jőszágotok vesztésének terhe mellett'

⁷⁴ *Tegyétek le zsákotokat és üljetek le rajta*: 'ne menjete sehová, maradjatok otthon'.

⁷⁵ Retke, halfajta. Kikövetkeztethető Batthyány Ferencné Svetkovics Katalinnak Kanizsai Orsolyához és Batthyány Boldizsárhoz írt leveleiből (TERBE 2010: 85, 116).

⁷⁶ Utána megkezdett *le*- kihúzza.

⁷⁷ Utána valami kihúzza.

⁷⁸ A sor fölé beszúrva.

⁷⁹ Előtte kihúzott kísérlet a *pőczet* szóra.

⁸⁰ Pecsét miatt az első *e*-n nem látszik az esetleges mellékel.

⁸¹ Pecsét miatt nem olvasható a szöveg.

⁸² Pecsét miatt nem olvasható a szöveg

Ertem Boldiþar Deaktvl hođ | ferko kũlomb alapatba vađon | hođ nem mint ott hattam
volt, | halaJstennek, eltesse az .k.mes | nađ⁸³ vr Jsten

Az te Nadrispanod

Címzés:

Spectabili et Magnificae dominae | Vrsulae Kanisađ Palatinae | Regni Hungariae et domine |
consorti nostrae charissimae

10.

Bodonyhelyi tábor, 1557. szeptember 16.

Szerelmes orsikam, Ez esse fiađ⁸⁴ el | tũrték az en vti kamora szekemet⁸⁶, | es az te kis
vti szekedet hoztak | el kire az en aszu faromnak csak | az feleis aligh fer rea, es migh | raita
vľok nem kũlomb mint ha | felig czigaznanak⁸⁷, azért kerlek | kũl ide az kamara þelle szeket |
mind vankosaua! egetembe, vľhetekis | raita : az bolt elũt valo pituarba | vađon, mert hođ
kinspergher | vramat variok vala, az nađ | szobaba vala, es en tetetem bę az | kis pitvarba, Az
mint irtam | vala hođ ma el Jndulunk, nem | lelete holnap indulunk, mert međh | ma erkezik ide
Ban vram, es | lovazmester vram, eđ koczira tegek az szeket međh ide iutnak | veľe, Jsten tarczoz
međh Datum | Az Bodonyhelyi Taborbol Tort etc. | .16. 7bris 1557

Az te Agg Hadnađod

Címzés:

Spectabili et Magnifice domine Vrsule | de kanysza palatinjsse | et Consortj nostrae charissime

3. Olvasat

3.1. Az olvasat készítésének módszere; a levelek hangtani, nyelvjárási sajátosságai

Az olvasat megírásához lehetséges útként kínákozott fonetikai vagy fonológiai hűségre
törekeđni, vagyis – fonetikai interpretáció során – feltũntetni az egy fonémához rendelhető
ejtészváltozatokat is, vagy pedig – fonológiai interpretáció során – csak a fonémaszintű
különbségeket jelöl̄ni. A fonológiai interpretáció mellett dȫntöttem, mert „ha az interpretáció
magasabb nyelvi szintre kerül, akkor is többnyire a fonológiai megjelenítést szokták a kutatók

⁸³ A mellékjel az *a*-ra csúszva.

⁸⁴ Az *y* valamiből javítva.

⁸⁵ *Esse fia*: feltehetően istenkáromlás; az értelmezéshez lásd a tanulmány 4.1. pontját.

⁸⁶ *Kamora szék*: 'árnyékszék' (TESz).

⁸⁷ *Csigáz*: 'kínozt' (TESz).

előnyben részesíteni” (JUHÁSZ 2016: 186); mert a céloom egy laikusok számára is befogadható olvasat elkészítése volt; illetve, mert a többletfonémák teljes bizonyossággal való megállapítása, a levélírók nyelvjárásának pontos jellemzése hangzó nyelvmemlékek hiányában nem lehetséges.

Ennek megfelelően tehát fonémaszintű különbségeket jelzek, azzal a megszorítással, hogy a mai magyar standardban meg nem lévő hangokat nem jelölöm. A magánhangzók hosszúságának kikövetkeztetésekor a mai hangállapotot veszem alapul. Az olvasat készítése során a kiejtés elvére hagyatkozom, kiejtés szerint végzem el az egybe- és különírást is, a rövidítéseket jelölés nélkül feloldom, a leveleket központosítom, nagybetűvel jelölöm a mondatkezdést és a tulajdonnevek kezdőbetűit. A szövegek papírhiba miatt hiányzó vagy általam kikövetkeztetett részeit továbbra is [] jelek között közlöm.

Kérdésszerű eseteket az okozott az olvasat készítése során, hogy egy hangot több betű is jelölhet – például az *ny*-et *n*, de *n* is jelölheti –, és a levélírók helyesírása természetesen nem tökéletesen következetes. Különösen problémás a palatális *ty*, *gy*, *ny*, *ly* hangok helyzete: ezek „mindegyikének van az adott helyesírásban saját jele, az ezekre jellemző mellékjel kitétele azonban nem következetes. (...) A mellékjel hiánya megnehezíti a megítélést: van esély arra, hogy nem palatális jelölésmód mögött palatális ejtés húzódik meg” (KOROMPAY 2021: 38). Abból indulok ki, hogy a levelek szerzői általában jelölik mellékjellel vagy betűkapcsolattal a hangok különbözőségét, ám nem minden esetben. Azokban a kérdésszerű esetekben, ahol mindennek okán több lehetséges olvasat merül fel, figyelembe veszem a korabeli nyelvallapotot, illetve a mai nyugat-dunántúli nyelvjárás sajátosságait.

A legtöbb kérdés az *n-ny* párral kapcsolatban vetődött fel. Így például a *bizony* szó 6 alkalommal található meg a levelekben: Kanizsainál két alkalommal *bizon*, egy alkalommal *bizon* szerepel, Nádasdynál pedig három alkalommal *bizon*. A palatalitás problémájának megoldásához kiindulópontul vettem, hogy van „egy jellegzetes váltakozás a 15–16. századi nyelvmemlékekben, amelyet BENKŐ LORÁND (1953: 41–42) fedezett fel az *ly* hang történetének a vizsgálata során, s melyet az alábbi három példa szemléltet: *királyok*: *királt*: *királ* ~ *király*. Azaz: két magánhangzó közötti helyzetben a palatális hang a jellemző, mássalhangzós (vagy azzal kezdődő) toldalék előtt a nem palatális, szóvégen pedig a kettő váltakozása” (KOROMPAY 2019: 256).

Emellett figyelemreméltó az is, hogy a nyugat-dunántúli nyelvjárásban „a szóvégi *ny*-ek helyett *n* állhat: *patkón*, *asszon*, *légín*” (JUHÁSZ 2001: 268), ami az *n*-es ejtést valószínűsíti szóvégeken. Ugyanakkor, ha egy adott szóban legalább egy helyen jelölésre kerül a palatalitás, valószínűbb, hogy a kiejtés is palatális lehetett, hiszen nagyobb az esélye annak, hogy a palatális

ejtést elfelejti mellékjellel jelölni a levélíró, mint hogy a nem palatális ejtést feleslegesen jelöli. A *bizony* szó esetében ezért Kanizsainál *bizony* olvasatot adtam meg, mivel nála előfordul *bizon* alak is, Nádasdynál viszont *bizon*-t, mivel ő mindenhol kizárólagosan *bizon*-t ír a leveleiben.

A házaspár mindkét tagjánál ingadozó az *asszony* szó helyesírása is, a szó tizenkét előfordulásából hét szerepel *n*-el, öt pedig *n̂*-el, tekintet nélkül a fonotaktikai helyzetre. Akár egy mondaton belül is feltűnhet ugyanannak az alakváltozatnak két különböző módú jelölése: „az tul | megh valua hoğ *aszońom* | beteghes kit bizon ighen banok, de | megh gogeta Jsten, ha [̇]v̇ .k.me akarĩa | vağ oda küldõm Gaspar doctort, vağ | *aszonom* iũiõn ide czunba” (8.). Az *asszony* szó esetében, miután a házaspár mindkét tagjánál van példa *n̂*-el jelölt alakra, mindenhol *ny*-es olvasatot adok meg. A *szegény* szót *szegén*-ként közöltem, mivel egyetlen előfordulása *szeghen*-ként szerepel – ráadásul Nádasdynál, akinél a *bizony* szó is következetesen *bizon*-ként jelenik meg. *N*-es olvasatot adok meg Kanizsainál a *menbe* szóban – „*menbe* | ment” (1.) – és Nádasdynál a *fén* szóban – „verõ *fen* nezesre” (6.) –, a nyugat-dunántúli nyelvjárás sajátosságait és a KOROMPAY-tól fentebb idézett tendenciát tekintetbe véve.

Kanizsainál nem, Nádasdynál viszont megfigyelhető az a nyugat-dunántúli nyelvjárási jelenség, mely szerint a „főnévi igenév képzője *-nyi*, illetőleg az egykor veláris *i*-t tartalmazó egyszótagú tövek után *-nya*: *kõtnyi*, *várnyi*, *innya*, *hínya*, *rínya*” (JUHÁSZ 2001: 268), bár a hangjelölésben ez nem teljes következetességgel jelenik meg: „*oruoslańi*, *es* | el vezteni” (7.). Miután Nádasdy jelöl palatalitást az igenévképzőben, ráadásul igen gyakran – hétszer igen és csak háromszor nem –, az olvasatban mindenhol *-nyi*-t adok meg.

Az, hogy a nyugat-dunántúli nyelvjárásra jellemző „erős *l*-ezés, azaz a palóc *ly* helyén *l* (*ll*) található: *hel*, *foluo*, *hálog*, *illen*, *ollan*, *bagla* 'boglya' stb., sőt az *l + j* kapcsolat is *ll*-ben realizálódik: *bellebb*, *halla* 'hallja', *szuollon*” (JUHÁSZ 2001: 268), látható például Kanizsai Orsolya aláírásában: „Az .k.med | *orsolla*ya etc.” (2.), illetve Nádasdynál a *hel* szóban: „*es mihelt* irok” (6.), „Az *Bodonheli* Taborbol” (10.). Ugyanakkor szép számmal találhatók palatalitást jelző mellékjellel ellátott *l̂* betűk a levelekben: „el hoza az *kira*l̂ fiat” (1.), „*ol̂* nómorultaknak” (8.), ezen esetekben *ly*-es alakokat adtam meg az olvasatban. Mind Nádasdynál, mind Kanizsainál kissé következetlen a *kell* szó helyesírása, három ízben előfordul *l̂*-el, míg kilencszer *l*-el. Az olvasatban *l*-les ejtést adtam meg, azt feltételezve, hogy a mellékjel használata helyesírási hiba, hiperkorrekció, miután az *l*-es alakok háromszor több alkalommal találhatók meg a levelekben, továbbá a *kell* szónak palatális változatára nem találtam példát tájszótárainkban.

A *gy* és *ty* hangok esetében nem merültek fel kérdéses olvasatok a mellékjelek esetleges hiányából adódóan, tekintettel a *g* és *gy* hang közötti nagy fonetikai távolságra, illetve mert a *ty* jellemzően összeolvadásokban található meg, ahol ugyancsak nem probléma a palatalitás megállapítása.

Egyhelyütt megfigyelhető a levelekben a nyugat-dunántúli nyelvjárás azon jellemzője, miszerint „a *v* kiesése hiátusos formákat teremthet: *üög* ~ *üög* 'üveg', *hüök* ~ *hüök* 'hüvelyk', *fuor* ~ *fuor* 'fuvar'” (JUHÁSZ 2001: 268), Nádasdynál a „mielni” (8.) szóban. Ez a szó példa illabializációra is, hasonlóképpen az „izenek” (8.), vagy Kanizsainál az „izentem” (1.). Az *í*-zés – pl. „níhańszer” (4.) – ugyanakkor a házaspár egyik tagjánál sem igazán meghatározó; lehetséges, hogy az *í*-ző nyelvjárás alacsony presztízse okozza, hogy a Nádasdy-házaspár a levelezésében kerüli az ilyen alakok lejegyzését.

Az 'ilyen' jelentésű „elen” (4.) szóban, illetve a „taneczon, ęs segheczon” (7.) szavakban *é* áll a standard *i-í* helyén. Találhatunk példát asszociatív *ö*-zésre, így az elbeszélő múlt idejű „megh gōtrō, ęs gōzō” (7.) szavakban. Jellemző a levelek nyelvére az *ü*-zés, úgy Kanizsainál – „gond vŕselese=|re szvnten” (4.), „omol kv” (5.) –, mint Nádasdynál: „vdo” (9.), „kū ne merietek | menni” (8.). Igen gyakori továbbá, hogy a standardban *ö-ő*-t tartalmazó helyeken a felső nyelvállású *ü-ű* szerepeljen; az *ő* személyes névmás esetében kizárólagosan, a *-ról* és a *-tól* toldalék esetében pedig csupán egy esetet kivéve: „v fōlsegenek” (1.), „errv̄lis ęs egebrv̄lis” (1.), „seńedek=| tūl” (7.), „üűtōn üűy” (6.). Hasonlóképp egy-egy példát kivéve minden esetben *u-ú* áll a standard *o-ó* helyén a *-ról* és a *-tól* toldalékokban: „arvl” (3.), „Deaktvl” (9.).

A hangok rendszere tehát igen változatos és érdekes képet mutat, és meg lehet állapítani, hogy az egyes nyelvjárási sajátosságok egy-két kivétellel egyaránt jellemzőek a házaspár mindkét tagjára.

3.2. A levelek olvasata

3.2.1. Kanizsai Orsolya levelei Nádasdy Tamáshoz

1.

Léka, 1556. augusztus 19.

Tekéntetes, nagyságos tisztelendő, szerelmes uram, az én szolgálatomnak ajánlása után kívánom az Úristentől kegyelmed jó egészségét. Úri Istennek jó voltából mind az kegyelmed kis Ferkijával egyetembe egészségbe vagyunk. Továbbá értem az kegyelmed leve[l]éből, hogy az Úristen elhozá az király fiát hozá el az hatalmas Úristen ű szent felsége, és aggyon ű fölségének minden jó szerencsét. Úgy vagyon uram, hogy bizony örülöm, hogy az kegyelmes Úristen

elhozá ű felségét, de bizony nem akarok bíznom sem az népnek sokságába, sem az hadakozó szerszámnak béségébe, hanem az egy Jézus Krisztusba, ki mi érettünk megholt, feltámadott, menbe ment, az ű szent attyának előtte esedeszik az mi bűneinkért, hogy minden jó szerencsét ad ti kegyelmeteknek. Továbbá kegyelmed megbocsássa, hogy én kegyelmednek ennek előtte semmit nem kültem, mert ha ilyen möző nem lettem volna, nem feletkesztem volna el kegyelmedről. De ha kegyelmed Sárvárá bocsátna, ott hamarabb érhetném kegyelmed, de ezt csak úgy írom kegyelmednek, hogy ha kegyelmednek teccik. Jóllehet Sárkány uramtúl is izentem kegyelmednek erről is és egyébről is, az élés dologárúl Bottyániné asszonyomnak levelet kell hiszem írnom, vagy ugyan az kegyelmed levelét külgyem neki? Az karvolyért elkültem kománk asszonyhoz, de az magyar ebnek sem keresztnevét, sem veszeték nevét nem tudom, kegyelmed írja meg. Az hatalmas Úristen tarcsa meg kegyelmedet. Datum az kegyelmed Lőkájába .19. Augusti .1556.

Az kegyelmed Orsollája

Címzés:

Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő nádrispán uramnak, az nagyságos Nádaszdi Tamásnak, nekem tisztelendő, szerelmes uramnak

2.

Léka, 1556. szeptember 30.

Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő, szerelmes uram, az én szolgálatomnak ajánlása utána kívánom az kegyelmed egészségét hallanom. Mi Istennek legyen hála egészségbe vagyunk mind az kegyelmed kis Ferkójával egyetembe. Továbbá ír kegyelmed az kománk asszony levele felől, hogy meg nem kültem volna. Én tuttomra így vagyom, hogy két levelet küldött, egyiket komának adám, hogy az Zsenneyi uram levelébe kösse, az másikat Maloni Pétertől küldém Sárvárá. Énnkem aszt mongyák, hogy mind az kettőt kegyelmednek külték, én bizony többet nem tudok. Ha érteném, hol leszen kegyelmed, az kegyelmed esztendő fia megküldené kegyelmednek az Szent Ferenc bélesét. Az hatalmas Úristen tarcsa meg kegyelmedet. Datum az kegyelmed Lőkájában .30. 7bris .1556

Az kegyelmed Orsollája

Címzés:

Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő nádrispán uramnak, az nagyságos Nádaszdi Tamásnak, nekem tisztelendő, szerelmes uramnak

3.

Léka, 1556. október 5.

Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő, szerelmes uram, az én szolgálatomnak ajánlása után kívánom az kegyelmed jó egészségét hallanom. Én Istennek jó voltából egészségbe vagyok, az kegyelmed kis Ferkója is könnyebben vagyon tennaptúl fogva. Én bizont kegyelmednek nem tudok írnom az ű dolg[á]rúl, ki aszt mongya, hogy himlő, ki aszt mongya, hogy az oltvar tüündéreskedik. De valamelyik legyen, míg meg nem esmérhetem, én ugyanazonba[n] megyek el, mint ha himlő volna, azaz nem főröszöm, sem hidegen nem tartom. Tudom aszt, hogy az oltvarnak nem ártok evvel, de az himlőnek igen ártanék mind az fördőel smind az hideggel. Továbbá értem az kegyelmed levelét, de nem mind. Az borzot, nem tudom mi legyen, de az Úristen távosztassa el az ű szent fiának érdemének általa ti kegyelmetekről minden szerencstelenséget. Ím mind fejenként azzal tartozunk, hogy könyörögjünk ű szent felségének, kibe nincs kéccségem, hogy az ű szerelmes egyetlen egy fiáért minket meghalga. Az uraim semmi választ nem tének, de könyörgök kegyelmednek mint szerelmes uramnak, ne feletkesszék kegyelmed arról, az miről én könyörgöttem kegyelmednek. Hogy kedig ennyiszer írok kegyelmednek erről, az Istenért kegyelmed megbocsássa, mert az kegyelmed kis Ferkója és én magam nem hagy békét, hanem reá viszen. Ha kegyelmed meg nem bántanám ezbéli könyörgésemmel, ha kegyelmed jó akarattya volna, had mennék haza Sárvárá. De eszt csak úgy, ha kegyelmed jó akarattya volna, de azért mindaddig itt leszek, míg kegyelmed akari jó kedvel. Az hatalmas Úristen tarcsa meg kegyelmedet. Datum az kegyelmed Lőkájába .5. octobrÿs .1556.

Az kegyelmed Orsollája

Címzés: a címzés nem található meg a levéltárban.

4.

Sárvár, 1557. március 29.

Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő, szerelmes uram, az én szolgálatomnak ajánlása után kívánom az kegyelmed egészségét hallanom. Mi Istennek jó voltábó[l] egészségbe vagyunk mind az kegyelmed kis Ferkójával egyetembe. Én magam felől kegyelmednek mast is ugyanaszt, hogy jobban vagyok, honnem mikor kegyelmed ithon vala. Az én magam gondvüselésére szüintén olyan vagyok, mint kegyelmed, és eszt kegyelmedtől tanultam. Az doktor felől mast sem tudok kegyelmednek mit írnom, mert volt egynyíhányszer nála, de semmiel nem bánt

vel[e], aszt mondá, hogy az dajka ne egyék halat és bort se igyék, az gyermeknek meggyet hagra fősznünk. Hogy kegyelmednek ezeket meg nem írtam, kegyelmed megbocsássa, mert láttya Isten, hogy mind eszük veszett vala, de Istennek legyen hála most jól vagyon. Megszolgálom kegyelmednek, hogy meg külte kegyelmed az marhát. Nem hiszem, hogy az láda megkönnyidüllyön, mert nem azért neheszült meg, hogy még elyen hamar meg könnyidüllyön. Az hatalmas Úristen [t]arcsa meg kegyelmedet. Datum az kegyelmed Sárvárába .29. marý .1557.

Az kegyelmed Orsollája

Címzés:

Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő nádrispán uramnak, az nagyságos Nádaszdi Tamásnak, nekem tisztelendő, szerelmes uramnak

5.

Sárvár, 1557. június 25.

Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő, szerelmes uram az én szolgálatomnak ajánlása után kívánom az kegyelmed jó egészségét hallanom. Mi Istennek jó voltából egészségbe vagyunk mind az kegyelmed kis Ferkójával egyetembe. Az én nem írásomat hiszem, hogy eddig megértette kegyelmed, mast sem írhatnék kegyelmednek, ha asszonyomtúl nem kéret[em] volna az ű kegyelme gyűrőjét. Az zomakot elkültem kegyelmednek, de vétek esett benne, mert én keresztúrra kültem volt Ferenc uramnak. Ferenc uramat ott nem találták, ésmég vissz Sárvárra vitték, de aszt hiszem, hogy Ferenc uram ott nem késleli. Továbbá Török Ferenc uramné ír egy levelet énnem, hogy az ű kegyelme kis leányát valami [vő]rös ütötte volna ki. Ű kegyelme himlőnek mongya, én úgy mint láthatlan kit nem látám, de mint az inastúl megkérdezém és mint ű meg tudá mondani oltvarnak, mert aszt mongya, hogy úgy jütt ki, mint egy sömör és erősen viszketteti, és mint egy kása úgy omol kü. Minden móggya az oltvarhoz vagyon, de azért nem tudom. Ím az ű kegyelme [...] [kül]tem ez be kötö[t] levélbe, az ű kegyelme leveléből megérti kegyelmed, mire kér engemet kegyelme. Én is kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed tegyen hamar választ, megszolgálom kegyelmednek. Az hatalmas Úristen tarcsa meg kegyelmedet. Datum az kegyelmed Sárvárába Jvný .25. .1557.

Az kegyelmed Orsollája

Címzés:

Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő nádrispán uramnak, az nagyságos Nádazsdi Tamásnak, nekem tisztelendő, szerelmes uramnak

3.2.2. Nádasy Tamás levelei Kanizsai Orsolyához

6.

Bécs, 1556. április 29.

Szerelmes fiókásom, holnap egy szekérbeli lovat bocsátok hozzád, és mihelt írok, ottan jüttön jüjj Keresztúrra. Onnét hava kellek jünöd, és még meg írom. Isten tarcson békével. Ha lehet, nem késsem. Dátum Viennae 29 Aprilis 1556

Az te apókád

Alábbhagyám az búskodást az te leveled meg olvasván.

Ferkót lassan-lassan az verőfén nézésre kell szoktatni, mert félő, hogy lány szeme ne legyen, mert ha Isten élte, az kopja hegyire kell [tö]bbet nézni, hogy nem sem apjára, sem anyjára, ahoz kedig nem jó az lány szem. Bizon még idején mongya Szécsi asszonyom, hogy az világosra kell szoktatni.

Címzés:

Ez levél adassék az én szerelmes nádrispánémnek

7.

Tábor Kanizsa mellett, 1556. augusztus 26.

Szerelmes Orsikám, bizon engem az senyedék annyira meggyötrő és győző, hogy egyebet nem tehetek benne, hanem tennap el kezdém magam orvoslányi, és elvesztenyi. Az lórom gyökerét írók vajjal és viasszal főzték egybe, és először az komlót főzték meg és annak az vizébe főrsztöttek meg, és osztán úgy kentek meg kenővel, és csak tennap déllést főrttem meg és az után kentek meg, de úgy teccik, hogy csak ez is használt. Aszt mongyák, hogy minden nap kéccer kell főrdnöm és kenődnöm, és hogy egy hétig elvész. De ha ezzel el nem veszne, ha te es mit tucc, írd meg, mert [...]m h[...]egyéb benne el kel vesztenem, mert igen nyughatatlan vagyok miatta. Vagy két levelemre nem tél választ, kivált képpen arra, kiben az Sárvarra való menésedrül írtam vala. Akarnám értenem, mit végestél. Isten tarcson meg, tanéccson, és segéccsön, mind az eggyetlen eggyünkkel, és asszonyommal, Gáborral, és minden hozzátok tartozókval egyetembe. Hála legyen az kegyelmes nagy Úristennek, az senyedéktől megválva jó egészségbe vagyok. Hozzám tartozók is békével és egészséggel vannak, az szegén [...]vári

Miklóstól meg vá[l]va, ki az lórúgásba hala meg. Dátum az táborba Kanizsa mellett: 26 Augusti 1556

Az te rühös [...]ros, tökö, h[...]nuszod

Címzés:

Ez levél [ad]assék az én szerelmes orsollámnak

8.

Pozsony, 1557. június 14.

Szerelmes Orsikám, értem az te leveledet, kiből értem, hogy egészségbe vagytok, asztúl megválva, hogy asszonyom beteges, kit bizon igen bánok. De meg gyógyéttya Isten. Ha ű kegyelme akarja, vagy oda küldöm Gáspár doktort, vagy asszonyom jüjjön ide Csúnba.

Mihelt az te leveled jutá, ottan izenék bátyádnak Uzsainé dolgárúl, és ím két levelet íratott, egyiket az szigeti, másikat az fõlsõlindvai porkolábnak, hogy békével bocsássák, azért küldd neki az leveleket.

Az hol aszt írod, hogy ott Szentmiklóson vársz én túlem tanúságot, az tanúság ez, hogy se te, se Ferkó, se házad népe, az házból soha csak egy lépéstit kü ne merjetez mennyi. Se az kerbe, se az szőlõbe, se Kapuba, se Söjtörre, se Csapodra, se az lózsi szőlõ, se az keresztúri tó látnyi, és se házas leányid, se az szomszéd asszonyok hozzád ne merjenek mennyi, hanem ha az szigeti asszonyokba. Hol egy asztalra eccer, hol másszer ésmég egy asztalra, mindaddig, míg előkerülnõ vendéglenél, ezekbe egyebet fétek, jószágtok vesztésébe egyebet ne merjetez míelni, és tegyétek le zsáktokat, és üllyetek le rajta. Kel ez sem volna gonosz, ha száz forintot elosztogatnál az szegénység között, de ezt oly nyomorultaknak kellene adnyi, kik szükölködnének. És az mint, és akiknek, és honnét valóknak osztogatod, mert külömben egy fillyért nem érne, lajstromot kellene róla tartanod. Isten tanéccson, segéccsen, és tarcson meg. Datum Pozsont .14. Juny 1557

Az te vén nádrispánod

Ím, Bottyáni uram valami retkét küldött neked, köszönd meg neki leveled által.

Királné asszonyt ne had cseresznye nélkül, az ű felsége leányasszonyid se feledd el.

Címzés:

Spectabilj et Magnificę Domine Vrsulae Kanisaÿ Palatinae Regnj Hungariae Dominae Consortj nostrae charissimae atque honorandae

9.

Pozsony, 1557. június 24.

Szerelmes Orsikám, régen tuttam két bűnödöt, temmagadis gyakorta vallottad meg, egyik az, hogy nem tucc haszudnyi, mert csak hamar kezédbe kaphatták, más az, hogy hitvány rovasz vagy, mert nem kellett volna ezzel, hogy elvesztetted pöcséted, az én nekem való írásodat elhadnod. Nem tuttál-e, az vagy csak ennyi kis rovaszságot gondolnyi, hogy Sárváratt feletted az pöcsétgyűrűt? És akárki gyűrűjével pöcsételhetél volna, és ez üdő közbe [...] [p]öcsétgyűrűt meccethetél volna. A[...] ezféle magad mentésedet, nekem való nem írásodrúl innétova bé nem. Ugyan pöcsételetlen leveledet is jó néven veszem én, kibe egészségtekrűl írsz. Isten tarcson meg : Datum Pozsont 24 Juny 1557

Értém Boldizsár deáktúl, hogy Ferkó külömb állapotba vagy, hogy nem mint ott hattam volt. Hála Istennek, éltesse az kegyelmes nagy Úristen.

Az te nádrispánod

Címzés:

Spectabili et Magnificae dominae Vrsulae Kanisay Palatinae Regni Hungariae et domine consorti nostrae charissimae

10.

Bodonyhelyi tábor, 1557. szeptember 16.

Szerelmes Orsikám, ez esse fijai eltörték az én úti kamora széket, és az te kis úti széket hozták el, kire az én aszú faromnak csak az fele is alig fér reá, és míg rajta ülök, nem külömb mint ha félig csigáznának, azért kérlek, kül[dd] ide az kamara zelle széket mind vánkosával egyetembe, ülhetek is rajta. Az bolt előtt való pitvarba vagy, mert hogy Kinsperger uramat várjok vala, az nagy szobába vala, és én tetetem bé az kis pitvarba. Az mint írtam vala, hogy ma elindulunk, nem lelete, holnap indulunk, mert még ma érkezik ide bán uram, és lovászmester uram. Egy kocsira tegyék az széket, még ide jutnak véle. Isten tarcson meg. Datum Az bodonyhelyi táborból tört [farral] .16. 7bris 1557

Az te agg hadnagyod

Címzés:

Spectabili et Magnifice domine Vrsule de kanysza palatinjsse et Consortj nostrae charissimae

4. Értelmezés

4.1. Az értelmezés készítésének módszere; morfológia; lexika; pragmatika

Az értelmezés készítése során mindenekelőtt az a módszertani kérdés merült fel, hogy a szöveg mennyire ragaszkodik az eredetihez vagy távolodjon tőle el a jobb érthetőség érdekében. Kiprobáltam többféle lehetséges utat, és végül azt a megoldást választottam, amely lehetőség szerint igyekszik hű maradni az eredeti szövegekhez, de csak addig, ameddig ez nem akadályozza az értelmezést. Hiszen egy modern magyar nyelvre teljesen átfogalmazott szöveg új nyelvi produktumnak számítana, az eredetihez való túlzott ragaszkodás pedig éppen a megértést tenné nehezzé vagy egyenesen lehetetlenné. A középutat megtalálni e két véglet között sok esetben kihívás és igen érdekes feladat.

Egyes szövegrészekben szinte egyáltalán nem kell változtatni, például a „bizon megh ideïenn monga | Zeczi aszoónom, hoğ az vilagosra | kel szoktatni” értelmezése „Bizony még idejében mondja Széchy asszonyom, hogy világosra kell szoktatni” (6.), máshol azonban elengedhetetlen a nagyobb fokú változtatás: „v̇ .k. | himlőnek monga en v̇g mint latatlan | kit nem latam de mint az inastvl | meg kerdezem es mint v̇ meg tvda | mondani olt varnak”, „Ökegyelme himlőnek mondja, én látatlanul nem tudok biztosat mondani, de az inastól megkerdeztem és ő ótvárnak mondja” (5.). A mondat szintjén történő értelmezés során tehát kevésbé lehet kizárólagosan követendő módszertani szabályokat felállítani. Az alacsonyabb nyelvi szinteken, illetve a helyesírást illetően azonban nyílik erre lehetőség.

A papírhibákat vagy a levélírók által ejtett hibákat a [...] -vel jelölt, olvashatatlan részek kivételével nem jelzem. Az eredeti helyesírást elvetem, ennek megfelelően az olyan gyakorlatokat is, mint az az névelő kizárólagos használata; mivel a helyesírási sajátosságok az átiratban megfigyelhetők, nem látom szükségét annak, hogy ezek az értelmezésben is megjelenjenek, a megértést nehezítve. Hasonlóképpen: az átiratban és olvasatban fellelhetők a levelek hangtani sajátosságai, az értelmezésben azonban nehézséget jelentenének, ezért ezeket sem tartom meg. A fentiek szerint járok el a tulajdonnevek esetében is, tehát például a *Batthyány* nevet a mai helyesírási gyakorlat szerint közlöm, az *Orsolla* nevet *Orsolya*-ként. A helyneveket úgyszintén mai alakjuk szerint adom meg, azonban az esetleges megkülönböztető névelemeket, amelyek a levelek szövegében nem szerepelnek – például: *Dunacsún*, *Lajtaszentmiklós* –, nem tudom be.

A szükséges morfológiai, lexikai változtatásokhoz alapul veszem a KOROMPAY (2019: 257) által felállított szempontrendszert, mely szerint értelmezést kíván egy szóalak, ha:

„a) Nem értjük, mert kihalt elem: *beléndez* ’paráználkodik’, *porejt* ’megfedd’, *törlejt* ’alkot’”: így járok el például a *zomak* ’török csésze’ szó esetében.

„b) Félreértjük, mert ma más jelentésben (is) él: *hős* 'ifjú', *lelkes* 'élőlény', *mert* 'hogy'”: így például a *tanulság* 'tanács' szó esetében.

„c) Némi fejtöréssel megértjük ugyan, de ma nem használatos: *hirtelenkedet* 'düh', *vizetlen* (fn.) 'puszta'”: így például a *tündéreskedik* 'kitűnik' szó esetében.

„d) Alaki eltérés miatt bizonytalan az értelmezése: *hód* 'hold', *kencs* 'kincs', *viusz* 'viasz'”: így például a feltehetően valamilyen betegséget, borzongást jelentő *borz* szó esetében.

„e) Olyan szóalak, mely ma nehezen (vagy nem is) elemezhető: *őnek* 'ettek', *ösd* 'öntsd', *vette* 'vetette'”: így például a *fétek* 'fejetek' szó esetében.

Mindemellett a tisztább érthetőség, gördülékenység kedvéért teszek olyan változtatásokat, mint a szórend megváltoztatása, szavak vagy szóelemek hozzáadása vagy elvetése – elsősorban például igekötők, kötőszavak esetében –, illetve elavult morfológiai megoldások modern megfelelőkre való cserélése. A morfológia és a lexika tekintetében is azt a szempontot tartom szem előtt, hogy mai magyar nyelvhasználó számára érthető legyen a szöveg.

Az értelmezésben csupán a ma használatos három igeidőt tüntetem fel. A levelekben használt múlt időkről azt lehet megállapítani, hogy a döntő többséget *-t* jeles múlt idő képezi. Emellett az *-á/-é* jeles múlt időre is található több példa; nem kizárólagosan, de gyakran fordul elő például betegséggel kapcsolatos tartalmakat kifejezván – „az seínedek | aníra *megh gótro*, és *gózo*” (6.), ami megfelel MOHAY (2018) azon megállapításának, miszerint „az *-á/-é* jeles múlt időnek a váratlanul, hirtelen bekövetkező fordulatot hozó eseményeket, különösen a testi állapotváltozást, megbetegedést, bántalmazást, halált, illetve gyógyítást, gyógyulást kifejező” (MOHAY 2018: 10) funkciója lehet.

Jelen idő + *vala* szerkezet egyhelyütt található a levelekben: „kinspergher | vramat *variok vala*” (10.), múlt idő + *vala* szerkezet pedig háromszor: „ezvk *veszet vala*” (4.), „irtam *vala*” (7.), „irtam | *vala*” (10.). Látható, hogy ezek a múlt idők legjellemzőbben a levélváltást, a levélírás körülményeit kifejező igeik csoportjánál fordulnak elő, – különös tekintettel az *ír*, *megír* *-á/-é* jeles múltú alakjaira –, illetve negatív, balszerencsés fordulatot kifejező igeik csoportjánál, „amelyek között megbetegedést, sebesülést jelölő kifejezések éppúgy találhatók, mint vereséget, támadást, árulást és egyéb veszteségeket, illetve más bosszantó, sajnálatos eseményt jelentők” (MOHAY 2018: 8).

Néhány morfológiai érdekesség: Kanizsai Orsolya egy levelében feltűnik az archaikus, *-i* alakú egyes szám harmadik személyű igei személyrag: „it leszek mig .k. *akary*” (3.). Kanizsaira jellemző továbbá az *-al/-el* rag használata a hiátust feloldó *v* nélkül: „fórdóel” (3.),

„*semmiel*” (4.). A házaspár mindkét tagjánál jellemző a *-tól/-től* rag mainál szélesebb körű használata: „*maloni petertől kvldem Sarvar | =a*” (2.). Mindezen jelenségeket mai magyar megfelelőikkel adtam meg az értelmezésben.

A levelek szókészlete ugyancsak érdekes képet mutat. A TESz. szótár szerint Kanizsai Orsolya 1556. október 5-i levelében található meg az *ótvár*, illetve a *tündéreskedik* szó első írásbeli előfordulása: „*ki azt monda hog himlő ki azt monga hog az oltvar tündéreskedik*” (TESz.). A ritka *zomak* szót szótárainkban nem sikerült megtalálnom, csak a Nagyszótár cédulaanyagában leltem a ’török csésze’ jelentésre. A *borz* szó – „*ertem | az .k. levelet de nem mind az borzot nem | tvdom mi légen*” (3.) – ’betegség, feltehetően borzongás’ jelentése a szöveggörnyezetből fejthető meg.

A kontextus segítséget ad a különböző jelentésekben használt szavak megfelelő jelentésének kiválasztása során is. Például a Szegedi Tudományegyetem egy online oktatási csomagjának értelmezése szerint (KÓFALVI 2020: 4) Nádasdy Tamás 1557. szeptember 16-i levelében az *aszú* szó jelentése sovány lenne. Az *aszú* szónak – „*kire az en aszu faromnak csak | az feleis aligh fer rea*” (10.) – a 16. századtól már van ’sovány’ jelentése, mégis egyértelmű, hogy a levélben az ’aszott’ jelentés érvényesül: hiszen Nádasdy éppen arról ír, hogy nem fér rá a székre, ellenben öreg korát szereti viccelődve hangsúlyozni, (lsd. az aláírásait, például: „*Az te Agg Hadnaód*” [10.]).

Található a szövegben egy különösen nehezen értelmezhető hely, ahol a szöveggörnyezet sem segít igazán: „*se az szomszed aszonok hozdad | ne merienek, „meni” hanem ha az szýgheti aszo=| nokba, hol eg áztalra eér, hol maszer | esmeg eg áztalra, mind addig, migh elo | kerúlnó vendeglenel*” (8.). Érthető, hogy Nádasdy – feltehetően járvány-megelőzési szándékból – azt tanácsolja feleségének, hogy csupán sárvári asszonyokkal találkozzon, a kijelölt rész azonban kevésbé világos. Lehetséges, hogy arra utal, hogy a kevésbé változatos társaságból fakadó unalmat űzze el azzal, hogy mindig más asztalhoz ül és a sárvári asszonyok közül mindig másnál vendégeskedik. Mivel azonban nem vagyok teljesen biztos ennek a szövegrésznek a megfejtésében, a szövegben az olvasatot hagytam meg lábjegyzettel ellátva.

Figyelmet érdemel az „*esse fiaj*” (10.) szókapcsolat is, amelynek egy lehetséges értelmezése a ’bestye fia’ szitkozódás, ugyanakkor JUHÁSZ (2021) kutatását figyelembe véve ez egy Jézus családfájára utaló istenkáromlás is lehet. Ennek a valószínűségét erősíti, hogy Jesse (Dávid király apja) feltűnik a Sylvester-féle Újtestamentum-fordításban és a Sylvester-biblia fametszetében is. Nádasdy igen szabadszájú és személyes stílusát figyelembe véve nem tartom kizártnak, hogy ezen a helyen istenkáromlás figyelhető meg. Az értelmezésben az *esse fiai* szókapcsolatot hagytam meg, mivel e fenti magyarázatot befoglalalmazni túlzottan

megterhelte volna a szöveget, egy mai káromkodás szövegbe illesztése pedig nem illett volna a szövegkörnyezetbe.

A pragmatikai jelentés megadása az értelmezésében máshol is problémákat vetett fel; így például az *értem leveledet* szókapcsolat funkciója csupán annyi, hogy kijelölje, arra fog reflektálni a levélíró, ami a partnere korábbi levelében szerepel. Az értelmezésben ezt jelölöm, például: „megtudtam kegyelmed leveléből” (1.), „leveledből megtudtam” (8.), illetve „továbbá ertem | az .k. levelet de nem mind az borzot nem | tvdom mi légen”: „Továbbá: a borzongás, amiről kegyelmed levelében írt, nem tudom, mi lehet” (3.).

A levelekben szereplő állandó formulák mai magyarra átültetése ugyanakkor problémásabb lett volna, ezért ezeken a helyeken csak helyesírási és hangtani modernizálást végzek el. Hiszen például a *szolgálatomat ajánlom és kívánom kegyelmed jó egészségét hallanom* szövegrészek kötelező udvariassági formák, melyeknek pragmatikai jelentése, funkciója csupán az udvarias üdvözlés, illetve az abbéli remény kifejezése, hogy a címzett jó egészségnek örvend.

Kanizsai „lévén nő, eleve kevesebb szabadságot engedhet meg magának a levélbeli nyelvhasználatát illetően” (SÁROSI 2014: 136), így rá a férjénél jóval jellemzőbb az állandó formulák használata. Levelei különösen jól példázzák a funkcionális misszilisek tipikus felépítését: „A salutatio és a captatio benevolentiae bevezető formulává, exordiummá olvad össze, ezt követi a narratio, a levél tényleges tárgya, együtt a petitióval. A conclusio és a köszöntés szintén összeolvad. Ezeknél a leveleknél fontos a datálás és az aláírás (subscriptio). A levélpapír külső oldalán pedig a címzés szerepel” (TERBE 2016: 193).

Kitűnik a levelekből, hogy a nők alárendelt alaphelyzete bizonyos nyelvhasználati tényezőket meghatároz „még a legszemélyesebb, legintimebb írásbeli kommunikációban is. Például azt, hogy a rangot, címet kifejezésre kell juttatni; azt, hogy a férfi és női nyelvhasználat sok vonatkozásban elkülönül: például a tegezés-nemtegezés, a keresztnévhasználat, a levélcímezés dolgában, vagy a levélbeli formulák leegyszerűsítésének, lerövidítésének lehetőségeiben”. (SÁROSI 2014: 136) Nádasdy a feleségénél jóval szabadabban építi fel a leveleit és nagyobbfokú kreativitás jellemzi. A megszólítások, megnevezések és önmegnevezések (SÁROSI 2014 alapján) az alábbiak szerint alakulnak a házastársak levelezésében:

Nádasdy tegezi a feleségét, és általában nevén – *Orsikám, Orsollám* – nevezi, jellemzően a szerelmes jelzővel ellátva. Kreativitását mutatja, hogy a megszólításaiban tipikus szerelmes *Orsikám*-at felválthatja például a szerelmes *fiókásom* becézés. Kanizsai magázza a férjét és nem

szólítja keresztnevén, kizárólag a *kegyelmed* megszólítással illeti, levelei nyitóformuláiban pedig a *Tekintetes, nagyságos, tisztelendő szerelmes uram* megszólítást alkalmazza.

Kanizsainál a megszólítások mellett a megnevezésekre is kifejezetten jellemző a *kegyelme*; oly mértékben, hogy a levelekben összesen található 79 *kegyelme(d)* szóból mindössze három származik férjétől, 76 pedig tőle. Feltűnő, hogy a bocsánatkérés és kérés beszédaktusában a szokásosnál is gyakrabban él ezzel az udvariassági formával: „de kőőrgők .k. | mint szerelmes vramnak ne feletkeszek | .k. arvl az mirvl en kőőrgőtem .k. hog | kedig énniszer irok .k. ervl az Jstenert .k. | meg boczasa” (3.), „az v .k. leveleből meg erti .k. mire ker | engemet .k enis kerem .k. hog .k. tegen ham|=ar valaszt meg szolgalom .k.” (5.). Leveleinek címzésében feltünteti a társadalmi rangot és a rokoni viszonyt: *Tekintetes, nagyságos, tisztelendő nádorispán uramnak, nagyságos Nádasdy Tamásnak, nekem tisztelendő, szerelmes uramnak*.

A címzés Nádasdy leveleiben három esetben íródeák által írt latin szöveg; két sajátkezű és magyar címzésében pedig – *az én szerelmes Orsollámnak*, valamint *az én szerelmes nádorispánnémnek* – a keresztnév, illetve a társadalmi rang és rokoni viszony tűnik fel.

Az önmegnevezés mindenekelőtt az aláírásokban jelenik meg, Kanizsai Orsolyánál ez kivétel nélkül *az kegyelmed Orsollája*, amelyben a férjéhez való kapcsolata kerül kifejezésre; jellemző, hogy a keltezésben is az *az kegyelmed [helynév]-ban/-ben* szerkezetet alkalmazza. Nádasdy önmegnevezéseiben is megjelenik a feleségéhez tartozás kifejezése az *az te...* kezdés során, ezt követően pedig igen kreatív és gyakran humorosan önlealacsonyító módon nevezi meg magát: „Az te rúhos [...]ros, tókós, | h[...]nuszod” (7.), „Az te ven Nadrispanod” (8.). Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy egyedül abban a levelében nevezi meg magát hivatalosabb stílusban – „Az te Nadrispanod” (9.) –, amelyben megfeddi feleségét a hazugsága miatt. Nádasdy ezen levele és Kanizsai 5. sorszámmal ellátott levele különösen érdekes annál fogva, hogy ezekben a házaspár egy veszekedése érhető nyomon. Szándékomban áll a későbbiekben a levelezést – különös tekintettel tehát a 9. és 5. levélre –, történeti hibatipológia szempontjából megvizsgálni, többek között azt feltételezve, hogy az érzelmileg telítettebb levelekben több hibát lehet találni.

4.2. A levelek értelmezése

4.2.1. Kanizsai Orsolya levelei Nádasdy Tamáshoz

1.

Léka, 1556. augusztus 19.

Tekintetes, nagyságos, tisztelendő, szerelmes uram, az én szolgálatomnak ajánlása után kívánom az Úristentől kegyelmed jó egészségét hallani. Úristennek jóvoltából kegyelmed kis Ferkijával egyetemben egészségesek vagyunk. Továbbá: megtudtam kegyelmed leveléből, hogy elhozta a király fiát a hatalmas Úristen ő szent felsége, adjon őfelségének minden jó szerencsét. Úgy vagy, uram, hogy bizony örülök, hogy a kegyelmes Úristen elhozta őfelségét, de bizony nem akarok bízni sem a nép sokaságában, sem a hadakozó szerszám bőségében, hanem az egy Jézus Krisztusban, ki mi érettünk meghalt, feltámadott, mennybe ment, és az ő szent atyjának előtte esedezik az mi bűneinkért, hogy minden jó szerencsét adjon ti kegyelmeteknek. Kegyelmed megbocsássa, hogy én kegyelmednek ennek előtte semmit nem küldtem, mert ha ilyen ostoba nem lettem volna, nem feledkeztem volna el kegyelmedről. De ha kegyelmed Sárvára bocsájtana, ott hamarabb elérhetném kegyelmedet; de ezt csak úgy írom kegyelmednek, hogyha kegyelmednek tetszene. Jóllehet Sárkány uram által is üzentem kegyelmednek erről is és egyébről is. Az élelem dolgáról Batthyány asszonyomnak levelet kell írnom, úgy hiszem, vagy ugyan kegyelmed levelét küldjem neki? A karvalyért elküldtettem kománk asszonyhoz, de a magyar ebnek sem keresztnévét, sem vezetéknevét nem tudom, kegyelmed írja meg. A hatalmas Úristen tartsa meg kegyelmedet. Dátum: kegyelmed Lékájában, 1556. augusztus 19.

Kegyelmed Orsolyája

Címzés:

Tekintetes, nagyságos, tisztelendő nádorispán uramnak, nagyságos Nádasdy Tamásnak, nekem tisztelendő, szerelmes uramnak

2.

Léka, 1556. szeptember 30.

Tekintetes, nagyságos, tisztelendő, szerelmes uram, szolgálatom ajánlása után kívánom kegyelmed jó egészségét hallanom. Mi Istennek legyen hála egészségesek vagyunk mind a kegyelmed Ferkójával egyetemben. Kegyelmed ír kománk asszony leveléről, hogy meg nem küldtem volna. Tudtom szerint két levelet küldött, egyiket komának adtam, hogy Sennyei uram levelébe kösse, másikat Maloni Péterrel küldtem Sárvára. Ennekem azt mondják, hogy mindkettőt kegyelmednek küldték, én bizony többet nem tudok. Ha megtudnám, hol lesz kegyelmed, kegyelmed egyesztendő fia elküldené kegyelmednek Szent Ferenc bélesét. A hatalmas Úristen tartsa meg kegyelmedet. Dátum: kegyelmed Lékájában, 1556. szeptember 30.

Kegyelmed Orsolyája

Címzés:

Tekintetes, nagyságos, tisztelendő nádorispán uramnak, nagyságos Nádasdy Tamásnak, nekem tisztelendő, szerelmes uramnak

3.

Léka, 1556. október 5.

Tekintetes, nagyságos, szerelmes uram, az én szolgálatomnak ajánlása után kívánom kegyelmed jó egészségét hallanom. Én Istennek jóvoltából egészséges vagyok, kegyelmed kis Ferkója is jobban van tegnap óta. Én bizony kegyelmednek nem tudok írni az ő dolgáról: ki azt mondja, hogy himlő, ki azt mondja, hogy ótvar tűnik ki rajta. Bármelyik legyen, amíg fel nem ismerhetem, én ugyanúgy járok el, mintha himlő volna, azaz nem fürösztöm, és hidegen sem tartom. Tudom azt, hogy az ótvarnak nem ártok ezzel, de a himlőnek igen ártanék mind a fürdővel, mind a hideggel. Továbbá: a borzongás, amiről kegyelmed levelében írt, nem tudom, mi lehet. De az Úristen távoztasson el az ő szent fiának érdeme által ti kegyelmetekről minden szerencsétlenséget. Ím, mindnyájan azzal tartozunk, hogy könyörögjünk ő szent felségének, kiben nincs kétségem, hogy az ő szerelmes egyetlen egy fiáért meghallgat. Az uraim semmi választ nem tesznek, de könyörgök kegyelmednek mint szerelmes uramnak, ne feledkezzék kegyelmed arról, amiről én könyörögtem kegyelmednek. Hogy pedig ennyiszer írok kegyelmednek erről, az Istenért kegyelmed megbocsássa, mert kegyelmed kis Ferkója – és én magam sem – nem hagy békét, hanem rávesz. Ha kegyelmedet meg nem bántanám ebbéli könyörgésemmel, ha kegyelmed szándéka volna, hadd mennék haza Sárvárra! De ezt csak úgy kérem, ha kegyelmed is így akarja; de azért mindaddig itt leszek, míg kegyelmed ezt akarja jó kedvvel. Az hatalmas Úristen tartsa meg kegyelmedet. Dátum: kegyelmed Lékájában, 1556. október 5.

Kegyelmed Orsolyája

Címzés: a címzés nem található meg a levéltárban.

4.

Sárvár, 1557. március 29.

Tekintetes, nagyságos, tisztelendő, szerelmes uram, szolgálatom ajánlása után kívánom kegyelmed jó egészségét hallanom. Mi Istennek jóvoltából egészségesek vagyunk mind a kegyelmed kis Ferkójával egyetemben. Én magam felől kegyelmednek most is ugyanazt tudom írni, hogy jobban vagyok, mint mikor kegyelmed itthon volt. Úgy viselem gondját magamnak,

ahogy kegyelmed, és ezt kegyelmedtől tanultam. A doktor felől most sem tudok mit írni, mert volt egy néhányszor Ferkónál, de semmit nem tett vele; azt mondta, hogy a dajka ne egyen halat és bort se igyon, azt hagyta meg, hogy a gyermeknek meggyet főzzünk. Hogy kegyelmednek ezeket meg nem írtam, kegyelmed megbocsássa; mert látja Isten, hogy mind eszünk vesztettük az aggodalomtól, de Istennek legyen hála, most jól van. Meghálálom kegyelmednek, hogy megküldte kegyelmed a marhát. Nem hiszem, hogy a láda könnyebb lenne, mert nem azért lett nehezebb, hogy ilyen hamar könnyebb legyen. A hatalmas Úristen tartsa meg kegyelmedet. Dátum: kegyelmed Sárvárában, 1557. március 29.

Kegyelmed Orsolyája

Címzés:

Tekintetes, nagyságos, tisztelendő nádorispán uramnak, nagyságos Nádasdy Tamásnak, nekem tisztelendő, szerelmes uramnak

5.

Sárvár, 1557. június 25.

Tekintetes, nagyságos, tisztelendő, szerelmes uram, az én szolgálatomnak ajánlása után kívánom kegyelmed jó egészségét hallanom. Mi Istennek jóvoltából egészségesek vagyunk mind a kegyelmed kis Ferkójával egyetemben. Az én nem írásom okát, hiszem, hogy eddig megértette kegyelmed. Most sem írhatnék kegyelmednek, ha asszonyomtól nem kértem volna az őkegyelme gyűrűjét. A török csészét elküldtem kegyelmednek, de vétek esett benne, mert én Keresztúrra küldtem Ferenc uramnak. Ferenc uramat ott nem találták, újra visszavitték Sárvárra, de azt hiszem, hogy Ferenc uram ott nem késteti tovább. Továbbá: Török Ferenc uramnén írt egy levelet énnekem, hogy az őkegyelme kis leányán valami vörös kiütések vannak. Őkegyelme himlőnek mondja, én látatlanul nem tudok biztosat mondani, de az inastól megkérdeztem és ő ótvárnak mondja: mert azt mondja, hogy úgy jött ki, mint egy sömör, és erősen viszketeti, és mint egy kása, úgy ömöl ki. Minden jellemzője az ótvarhoz teszi hasonlónak, de azért nem tudom biztosan. Ím az ő kegyelme [...] küldtem ebbe kötött levélbe, az őkegyelme leveléből megérti kegyelmed, mire kér engem kegyelme. Én is kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed tegyen hamar választ, meghálálom kegyelmednek. A hatalmas Úristen tartsa meg. Dátum: kegyelmed Sárvárában, 1557. június 25.

Kegyelmed Orsolyája

Címzés:

Tekintetes, nagyságos, tisztelendő nádorispán uramnak, nagyságos Nádasdy Tamásnak, nekem tisztelendő, szerelmes uramnak

4.2.2. Nádasdy Tamás levelei Kanizsai Orsolyához

6.

Bécs, 1556. április 29.

Szerelmes fiókásom, holnap egy szekérbeli lovat küldök neked, és mihelyt írok, rögtön gyere Keresztúrra. Onnét hova kell menned, újból megírom. Isten tartson békével. Ha lehet, nem késsem. Dátum: Bécs, 1556. április 29.

A te apókád

Alábbhagytam a búslakodást a leveled olvasván.

Ferkót lassan-lassan verőfényhez kell szoktatni, nehogy gyenge szeme legyen, mert ha Isten élteti, többet kell majd kopja hegyére néznie, mint apjára, anyjára; ahhoz pedig nem jó a gyenge szem. Bizony még idejében mondja Széchy asszonyom, hogy világosra kell szoktatni.

Címzés:

E levél adassék az én szerelmes nádorispánnémnak

7.

Tábor Kanizsa mellett, 1556. augusztus 26.

Szerelmes Orsikám, bizony engem annyira meggyötört és legyőzött a fekély, hogy egyebet nem tudtam tenni, mint hogy tegnap elkezdtem orvosolni és elmulasztani. A lórom gyökerét írós vajjal és viasszal főzték egybe, először a komlót főzték meg és annak vizébe fürösztöttek meg, aztán úgy kentek meg kenőccsel, és csak tegnap déltájt fürödtem meg és azután kentek meg, de úgy tűnik, már ez is használt. Azt mondják, hogy minden nap kétszer kell fürödnöm és kenődnöm, akkor egy héten belül elmúlik. De ha ettől el nem múlna, te is amit tudsz, írd meg, mert [...] egyéb benne el kell mulasztanom, mert igen nyughatatlan vagyok miatta. Vagy két levelemre nem tettél választ, kiváltképpen arra, melyben a Sárvárra való menésedről írtam. Akarnám tudni, mit végeztél. Isten tartson meg, tanítson, segítsen, mind egyetlenegyünkkel, és asszonyommal, Gáborral és minden hozzátok tartozókkal egyetemben. Hála legyen a kegyelmes nagy Úristennek, a fekélytől eltekintve jó egészségben vagyok. Hozzám tartozók is békességben és jó egészségben vannak, a szegény [...]vári Miklóst kivéve, aki lórúgásban halt meg. Dátum: táborban Kanizsa mellett: 1556. augusztus 26.

A te rühös, [...]ros, tökösh[...]nuszod

Címzés:

E levél adassék az én szerelmes Orsolyámnak

8.

Pozsony, 1557. június 14.

Szerelmes Orsikám, leveledből megtudtam, hogy egészségesek vagytok, azon kívül, hogy asszonyom beteges, amit igen bánok. De meggyógyítja Isten. Ha ökegyelme akarja, vagy oda küldöm Gáspár doktort, vagy asszonyom jöjjön ide Csúnba.

Amint megkaptam a leveled, üzentem bátyádnak Uzsainé dolgáról, és ím, két levelet íratott, egyiket a szigeti, másikat a fölsőlendvai porkolábnak, hogy békével bocsássák; azért küldd el neki a leveleket.

Válaszként arra, ahol azt írod, hogy ott Szentmiklóson vársz én tőlem tanácsot: a tanács az, hogy se te, se Ferkó, se házad népe, a házból soha csak egy lépést is ki ne merjetez menni. Se a kertbe, se a szőlőbe, se Kapuba, se Söjtörrre, se Csapodra, se a lócsi szőlőt, se a keresztúri tavat megnézni, és se udvartartásodban élő leányaid, se a szomszéd asszonyok hozzád ne merjenek menni, csak sárvári asszonyok. *Hol egy asztalra eccer, hol másszer ésmég egy asztalra, mindaddig, míg elő kerülő vendéglenél*⁸⁸, egyebet fejetez és jószágtok vesztésének terhe mellett ne merjetez művelni, maradjatok otthon. És az sem volna gonosz, ha száz forintot elosztogatnál a szegénység között, de ezt oly nyomorultaknak kellene adni, akik szűkölködnek. És hogy mint, kiknek és honnét valóknak osztogatod, – mert különben egy fillért nem érne – lajstromot kellene róla tartanod. Isten tanítson, segítsen és tartson meg. Dátum: Pozsony, 1557. június 14.

Az te vén nádorispánod

Ím, Batthyány uram valami retkét küldött neked, levélben köszönd meg neki.

Királyné asszonyt ne hagyd cseresznye nélkül, az őfelsége leányasszonyait se feledd el.

Címzés:

Spectabilj et Magnificę Domine | Vrsulae Kanisaÿ Palatinae Regnj | Hungariae Dominae Consortj nostrae | charissimae atque honorandae

⁸⁸ Nehézségbe ütközik a kijelölt rész értelmezését teljes bizonyossággal meghatározni.

9.

Pozsony, 1557. június 24.

Szerelmes Orsikám, régóta tudok két bűnödről, te magad is gyakran vallottad meg őket: egyik az, hogy nem tudsz hazudni, mert csak hamar rajtakapnak, másik az, hogy ügyetlenül ravaszkodsz: mert nem kellett volna amiatt, hogy elvesztetted pecséted, a nekem való írást elhagynod. Nem tudtál-e csak annyi kis ravaszságot kigondolni, hogy Sárvárott feledted a pecsétgyűrűt? És akárki gyűrűjével pecsételhetél volna, és ez idő közben [...] pecsétgyűrűt metszethetél volna. A [...] efféle magad mentésedet, nekem való nem írásodról mostantól be nem veszem. Ugyan pecsételetlen leveledet is jó néven veszem én, amiben egészségekről írsz. Isten tartson meg. Dátum: Pozsony, 1557. június 24.

Megtudtam Boldizsár deáktól, hogy Ferkó külön állapotban van, mint ahogy otthagytam. Hála Istennek, éltesse a kegyelmes nagy Úristen.

A te nádorispánod

Címzés:

Spectabili et Magnificae dominae | Vrsulae Kanisaÿ Palatinae | Regni Hungariae et domine | consorti nostrae charissimae

10.

Bodonyhelyi tábor, 1557. szeptember 16.

Szerelmes Orsikám, ez esse fiai eltörték az én úti árnyékszékemet, és a te kis úti székedet hozták el, amire az én aszott faromnak csak a fele is alig fér rá, és rajta ülnöm nem külön, mintha kínoznának. Azért kérlek, küldd ide a karos árnyékszéket mind vánkosaival egyetemben, hogy ülhessek rajta. A boltív előtti pitvarban van, mert ahogy Kinspergher uramat vártátok, a nagy szobában volt, és én tettem be a kis pitvarba. Írtam, hogy ma elindulunk; nem lehet, hanem holnap indulunk, mert még ma érkezik ide bán uram és lovászmester uram. Egy kocsira tegyék a széket, míg ide jutnak vele. Isten tartson meg. Dátum: A bodonyhelyi táborból tört farral, 1557. szeptember 16.

A te agg hadnagyod

Címzés:

Spectabili et Magnifice domine Vrsule | de kanysza palatinjsse | et Consortj nostrae charissime

6. Összefoglalás

Bár Nádasdy Tamás a 16. század egy kiemelkedő alakja, aki igen gazdag forrásanyagot hagyott hátra maga után, – „a kortársak vélekedése szerint Nádasdy Tamás mindenkivel váltott legalább egy levelet, aki a korabeli Magyarországon írni tudott” (TERBE 2017: 85) –, missziliseinek nyelvészeti feldolgozottsága igen csekély. Ennek az az oka, hogy bár történelmi és irodalmi igényű kötetekben jelentek már meg a levelei, a misszilisek betűhű átiratai még nem kerültek kiadásra. Kutatásom ennek a hiánynak részbeni pótlását célozta meg, vagyis Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya 1556-ban és 1557-ben váltott tíz levelének betűhű átiratát, olvasatát, értelmezését és nyelvi elemzését.

A továbbiakban az Új Nemzeti Kiválóság Program keretein belül megvalósuló kutatásom során elkészítem az 1556–1557-ben kelt összes levél feldolgozását (és ennek megfelelően mélyebb, behatóbb nyelvi elemzését), hogy az alapkutatásként szolgálhasson egyéb nyelvészeti tanulmányokhoz. A megbízható betűhű átirat a nyelvészet egyes területein ugyanis elengedhetetlenül fontos: például a történeti-szociopragmatikai vizsgálatokat ellehetetleníti, amikor az irodalmi vagy történeti igényű kiadások elhagyják, rövidítik a megszólításokat, állandó formulákat; illetve a történeti adatbázisok elkészítéséhez is betűhű kiadványokra van szükség.

Felhasznált szakirodalom

- BAK BORBÁLA 2000. A XVI–XVII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. *Fons* 1: 91–137.
- BÁRCZI GÉZA 1947. A történeti nyelvjáráskutatás. *Magyar Nyelv* 43: 81–91.
- BENKŐ LORÁND 1953. *A magyar ly hang története*. Nyelvtudományi Értekezések 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BESSENYEI JÓZSEF 2005. *A Nádasdyak*. General Press Kiadó, Budapest.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 1969. *A XVI. századi nyugat-dunántúli missilisek helyesírásáról*. Nyelvtudományi értekezések 62. Budapest.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. A középmagyar kor. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Könyvkiadó, Budapest. 596–609.
- DÖBRENTAI GÁBOR 1838. *Régi Magyar Nyelvemlékek 1*. Magyar Tudós Társaság, Buda.
- ERDŐDY EDIT szerk. 1978. *Szeretők és házastársak*. Magvető, Budapest.
- FORGÁCS TAMÁS 1993–1994. Zárt korpuszok és pótkompetencia. *Néprajz és Nyelvtudomány* 35: 17–23.
- GALLASY MAGDOLNA 2003. Mondattörténet. A középmagyar kor. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Könyvkiadó, Budapest. 674–686.
- HARGITTAY EMIL szerk. 1981. *Régi magyar levelestár I-II*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- HEGEDŰS ATTILA – PAPP LAJOS szerk., 1991. *Középkori leveleink 1541-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HEGEDŰS ATTILA 2013. A morféma története. In: É. KISS KATALIN – GERSTNER KÁROLY – HEGEDŰS ATTILA szerk., *Kis magyar nyelvtörténet*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 47–73.
- HORVÁTH LÁSZLÓ 2003. Szókészlet-történet. A középmagyar kor. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Könyvkiadó, Budapest. 663–671.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris tankönyvek, Budapest. 262–325.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2016. Interpretációs szintek a nyelvemlékek olvasásában és értelmezésében. In: BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben: Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 183–190.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2021. Esse fia. Egy középmagyar perszöveg értelmezéséhez. *Argumentum* 17: 774–781.

- KÁROLYI ÁRPÁD – SZALAY JÓZSEF szerk., 1882. *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*. A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. A középmagyar kor. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Könyvkiadó, Budapest. 579–593.
- KOROMPAY KLÁRA 2019. Ómagyar szövegek, mai olvasók: az ún. népszerű kiadás kérdései az Apor-kódex zsoldároscopyve kapcsán. In: HAADER LEA, JUHÁSZ DEZSŐ, KOROMPAY KLÁRA, SZENTGYÖRGYI RUDOLF, TERBE ERIKA, VLADÁR ZSUZSA szerk., *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 251–261.
- KOROMPAY KLÁRA 2021. *Apor-kódex - Ómagyar zsoldárok*. Balassi Kiadó, Budapest.
- KŐFALVI TAMÁS 2020. *A levelek forrásértéke*. Online oktatási csomag, Szegedi Tudományegyetem. Online elérés: <http://eta.bibl.u-szeged.hu/4869/4/A%20levelek%20forr%C3%A1s%C3%A9rt%C3%A9ke.pdf> [A letöltés időpontja: 2022. 11. 28.]
- MÁLYUSZ ELEMÉR 1923. Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. II. közlemény. *Levéltári Közlemények* 1: 287–309.
- MIKÓ PÁL 1896. *Női magyar levélstílus a 17. században*. Székelyudvarhely.
- MOHAY ZSUZSANNA 2018. *Múltidő-használat a középmagyar korban. A múlt idők középmagyar kori funkcióinak vizsgálata*. Doktori disszertáció tézisei. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- PUSZTAI FERENC 1999. Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő* 21: 380–386.
- PUSZTAI FERENC 2005. Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 101: 332–334.
- SÁROSI ZSÓFIA 1985. A személyek közötti viszony tudatosítása és nyomatékosítása néhány XVI. századi misszilisben. *Magyar Nyelv* 81: 334–342.
- SÁROSI ZSÓFIA 1988. Megszólítás és említés néhány XVI. századi misszilisben. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése I–2*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 841–848.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003a. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99: 434–448.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003b. Morfématörténet. A középmagyar kor. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Könyvkiadó, Budapest. 610–616.
- SÁROSI ZSÓFIA 2014. A társadalmi és a személyes – két 16. századi nemesúr levelezésében. Történeti szociopragmatikai megközelítés. In: FAZEKAS EMESE – JUHÁSZ DEZSŐ – T.

- SZABÓ CSILLA – TERBE ERIKA – ZSEMLYEI BORBÁLA szerk., *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest – Kolozsvár.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Nyelvészeti tanulmányok (11)*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 92–94.
- TERBE ERIKA 2009. Egy 16. századi magyar nyelvű levelezés feldolgozásának tanulságai. In: KOROMPAY KLÁRA – TERBE ERIKA – C. VLADÁR ZSUZSA – ZSILINSZKY ÉVA szerk., *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet*. MNyTK. 229. Budapest. 132–139.
- TERBE ERIKA 2010. *Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei 1538–1575*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- TERBE ERIKA 2014. A misszilisek forráskiadásának módszertani kérdéseiről. In: KOROMPAY KLÁRA, STEMLER ÁGNES, TERBE ERIKA, C. VLADÁR ZSUZSA szerk., *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet II*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 91–100.
- TERBE ERIKA 2016. A misszilisek a magyar nyelvtörténeti kutatásokban. In: BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 191–200.
- TERBE ERIKA 2017. Hangjelölési kérdések Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya levelezésében. In: BENŐ ATTILA, GÚTI ERIKA, JUHÁSZ DEZSŐ, SZOTÁK SZILVIA, TERBE ERIKA, TRÓCSÁNYI ANDRÁS szerk., *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Termini Egyesület, Budapest. 85–95.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–84. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. 1979–2010. *Új magyar tájszótár I–V*. Bp.
- VARGA MÓNKA 2017. „Az hol az haragrúl írsz” – Szöveg- és személyközi kapcsolatok jelzéseiről középmagyar levelekben. *Magyar Nyelvőr* 141: 350–367.
- VARGA MÓNKA 2019. *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a szövegtani és pragmatikai sajátosságokra*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest.
- VIDA TIVADAR szerk., 1988. „Szerelmes Orsikám...” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- ZSILINSZKY ÉVA 2003. Szókészlet-történet. A középmagyar kor. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Könyvkiadó, Budapest. 618–631.